

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

■ Nr 25, 2012 ISSN 1652-2362

REDAKTION

Maria Flinck

Karin Martinsson

Catharina Nolin

Hanne Romanus Haas

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

Vi vill tacka alla skribenter och fotografer som bidragit till årets Bulletin. Bland dem finns flera av föreläsarna från förra årets seminarium "Nya perspektiv på 1900-talet". I år kan vi även presentera fyra avhandlingar, artiklar om begrepp, nya forskningsprojekt och recensioner av tre danska böcker.

Styrelsen vill också varmt tacka Maria Flinck för hennes storartade insats som redaktör för Bulletinen under de gångna sex åren.

Grafisk form: Hanne Hansen

ARTIKLAR

Nya perspektiv på 1900-talets trädgårdshistoria
Catharina Nolin..... 3

History and Perspectives on the 20th Century. Studies in
Garden Culture and Open Space Development
Gert Gröning 4

När skönheten kom till byn. Modernitet i ett smäländskt
brukssamhälle
Agneta Åsgrim Berlin 8

Kärnkraft, ord och landskap. Tolkningar av de brittiska
kärnkraftverkens landskap under 1950- och 1960-talet
Fredrik Krohn Andersson 11

Från Bosmälatorpet till Herrehuset. Kulturens trädgårds-
miljöer från 1890–2011. (English summary)
Aja Guldåker 14

En handelsträdgård i Stockholms skärgård
Inger Olausson 17

Reliktplanter i historiske hager – noen synspunkter omkring
begrepet og datering
Per Arvid Åsen 20

Att definiera en mångskiftande majoritet. Om försök att
avgränsa begreppet folkliga trädgårdar
Maria Flinck 22

RAPPORTER

Trädgårdsmästarens arbete i historisk miljö
Monica Christiansson 25

Det Danske Gartnerimuseum
Per Larsson..... 26

Kålgårdar och köksträdgårdar
Inger Larsson 27

Tomarps vattenanläggningar – ett tvärvetenskapligt
trädgårdshistoriskt projekt
Anna Jakobsson 28

FORSKNINGSNYTT

In memoriam Kjell Lundquist
Anna Jakobsson & Kenneth Lorentzon 30

Forskningsprojekt

Landskapet som industriminne
Jenny Hällström & Åsa Klintborg Ahlklo 31

Arbete och redskap i villaträdgården mellan dröm och
förverkligande
Katarina Saltzman & Carina Sjöholm 32

Efterlysning inför en utställning om Julitas park och trädgård
Per Larsson 33

AVHANDLINGAR: ABSTRACT

Realiseringen av folkeparken på Bygdö Kongsgård – en studie
i 1800-tallets landskapskunst. (English abstract)
Bjørn Anders Fredriksen 34

Åkerns blomma, trädgården som jordbrukets förebild i
1800-talets Skåne. (English abstract)
Åsa Klintborg Ahlklo 35

Ömse sidor om vägen. Allén och landskapet i Skåne
1700–1900. (English abstract)
Patrik Olsson..... 36

Kärnkraftverkets poetik: Begreppsliggöranden av svenska
kärnkraftverk 1965–1973. (English abstract)
Fredrik Krohn Andersson..... 37

UPPSATSER: SAMMANFATTNINGAR

Med fokus på trädgård – en studie av Eva Timms fotografier
från Lillhärads socken 1895–1915
Maria Löfgren..... 38

Norsk hagekunst under funksjonalismen. Ideologisk
bakgrunn og estetisk praksis i hager og parker
Inger Aline Apall-Olsen 39

RECENSIONER

Malene Hauxner
Fra naturlig natur til SUPERNATUR.
Europeisk landskabsarkitektur 1967–2007 set fra Danmark
(André Strömqvist) 40

Jakob Fischer
Herregårdshaver – eksempler på bevaringsstrategier
(Anna Andréasson & Inger Ernstsson) 42

Helle Ravn
Gulerødder, græs eller granit.
Danske parcelhushaver 1950–2008
(Eva Londres) 43

Nya perspektiv på 1900-talets trädgårdshistoria

Forums för trädgårdshistorisk forskning seminarium 2011

Catharina Nolin

Forums för trädgårdshistorisk forskning årsmöte med seminarium 2011 ägde rum den 30 september och 1 oktober i Marabouparken i Sundbyberg. Seminariet med drygt 30 deltagare från Danmark, Norge och Sverige kunde genomföras tack vare ett substantiellt bidrag från Patriotiska sällskapet. Tack för det! Varmt tack också till Marabouparken som så generöst öppnade konsthallen och parken för oss.

Med temat "Nya perspektiv på 1900-talets trädgårdshistoria" ville vi initiera en diskussion kring synen på 1900-talets trädgårdskonst och landskapsarkitektur samt stimulera till olika sätt att förhålla sig till tiden och historieskrivningen. Vår utgångspunkt var att 1900-talets trädgårdshistoria hittills har presenterats genom ganska få röster och ett fåtal aktörer. Det finns en högre grad av komplexitet värd att vidareutveckla och att analysera på djupet. Vi ville bredda diskussionen genom att föra in nya perspektiv som genusfrågor, kulturarv, ekonomi och växtmaterial. Tanken var att seminariet skulle kunna öppna för en diskussion kring hur forskning om nordisk och internationell trädgårdshistoria under 1900-talet hittills har sett ut, hur den skulle kunna se ut i framtiden, samt hur fältet skulle kunna vidgas och ytterligare problematiseras.

Seminariet inleddes av Gert Gröning, sedan många år verksam som professor i urban hortikultur och landskapsarkitektur vid Universitetet der Künste i Berlin, och med en omfattande publicering om tysk trädgårdshistoria, framför allt om tiden före, under och efter Andra världskriget. Han gav en överblick över 1900-talets trädgårdsforskning samt kom med förslag på möjliga forskningsvägar i framtiden. Seminarietemats bredd poängterades med inlägg dels av Fredrik Krohn Andersson om synen på den landskapliga gestaltningen vid kärnkraftverk utifrån sitt då pågående avhandlingsarbete *Kärnkraftsverkets poetik. Begreppsliggöranden av svenska kärnkraftverk 1965–1973* och dels av Helle Ravn om danska radhusträdgårdar

under 1900-talets andra hälft med utgångspunkt i sin nypublicerade bok *Gulerødder, græs eller granit. Danske parcelhushaver 1950–2008*.

Det gångna århundradets mångsidighet speglades i flera presentationer med olika ingångar. Agneta Åsgrim Berlin inledde med en presentation av Kristallen, ett filantropiskt projekt vid industri-anläggningen AB Maskindelsverken i Bruzaholm, följt av Aja Guldåkers diskussion om friluftsmuseernas trädgårdar och deras problematik utifrån exemplet Kulturen i Lund. Inger Olausson presenterade sin studie om trädgårdsnäringens ekonomiska betydelse under 1900-talet, exemplifierad genom två handelsträdgårdar och deras överlevnadsstrategier. Temat avslutades av Tina Westerlund som talade om behovet av hortikulturell hantverkskompetens i historiska anläggningar, vilket hon åskådliggjorde med bland annat förökningsförsök genomförda utifrån anvisningar i äldre trädgårdshandböcker.

De flesta inläggen publiceras i årets Bulletin, utom Helle Ravns och Tina Westerlunds, vilkas projekt redan presenterats i förra årets Bulletin. Helle Ravns bok recenseras däremot i år.

Marabouparken, som skapades av landskapsarkitekterna Sven A. Hermelin och Inger Wedborn, bildade inte bara den yttre fysiska ramen för sammankomsten, den fungerade också i hög grad som en intellektuellt och idémässigt stimulerande inramning för seminariets tematik. Forum för trädgårdshistorisk forskning ser fram emot ännu mer och ytterligare differentierad forskning om 1900-talets trädgårdar.

Catharina Nolin, fil.dr, docent

Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet
catharina.nolin@arthistory.su.se

Nya perspektiv

■ En paus i Marabouparken.
(Foto Bjørn Anders Fredriksen, september 2011)

History and Perspectives on the 20th Century

Studies in Garden Culture and Open Space Development

Gert Gröning

Since the 1970s research in garden culture and open space development has gained momentum in Germany. In 1998 when I presented what we did at the Berlin University of the Arts¹ some felt that there had already been too much research in this field. I did not share this point of view and I still am convinced there is a need for more research.

Research in garden culture and open space development needs to be developed in many directions. Issue 2-2012 of the German journal "Die Gartenkunst"², published on the occasion of the 60th birthday of Joachim Wolschke-Bulmahn, contains a list of his publications which I take as further proof for my conviction.

Socio-empirical studies

Socio-empirical studies related to gardens and parks do exist, such as the one about the use of historical gardens by Tessin, Widmer and Wolschke-Bulmahn³ and our study about the design and the use of public parks in the city of Frankfurt am Main⁴. They are rare, however. Recently I suggested as introductory remarks to a book *Garden Fear and Garden Bluff* which still needs to be written: "Landscape architects completely uneducated in the design of gardens and parks are unleashed on people in order to collect experiences about the design of gardens and parks. In all probability this will result in an imitation of their experience with a university seminar. It would mean nothing to them if one design after another went completely astray and visitors stayed away frustrated. For the designers it was meaningless, if what became communicated with the garden or park design had anything to do with the life of those people who want to cultivate gardens and who want to visit parks"⁵.

There seem to be more historical studies than socio-empirical ones. However, it is somewhat surprising to learn that Marie Luise Gothein's early 20th century international history of garden art, *Geschichte der Gartenkunst*⁶, has not been replaced yet. Denmark indeed has produced an outstanding three volume garden history⁷. The 2006 edition of *The Oxford Companion to the Garden*⁸ with an entry on Sweden by Kjell Lundquist indicates how comprehensive international history of garden art has become. Especially valuable for the United States of America is the voluminous book *Keywords in American Landscape Design* by Therese O'Malley (2010).

Bio-bibliographical research

As Uwe Schneider and myself proved with our *STOLO* series⁹ there is a wealth of bibliographical and biographical information which is hardly known even to experts, let alone students and lay people. This is along the lines of the *Grüne Biographien*¹⁰ by Joachim Wolschke-Bulmahn and myself which have become a basic publication for bio-bibliographical research in Germany. For Sweden there is a comparable booklet *Svenska landskapsarkitekter, glimtar från branschen 1920–1960* by Persson, Bucht and Melin (1991) and, as an early account, Arvid Bengtsson's *Min tid som stadsträdgårdsmästare* (1994). More in depth studies such as Catharina Nolin's book about *En svensk lustgårdskonst, Lars Israel Wahlman som trädgårdssarkitekt* (2008) and Joachim Schnitter's *Anguis in Herba, Gartenpädagogik*

und Weltveredlung im Lebenswerk des schwedischen Agitators Olof Eneroth (2011), followed some years later. On an international level Uwe Schneider and myself indicated pathways for further studies in the article "Bio-bibliographical research in garden history"¹¹.

Digital resources

For those who share an interest in garden culture and open space development issues and who want to research a certain topic the limited accessibility or even non-availability of published resources has been all too familiar. Since 2003 resp. 2005¹² some of the professional journals published in Germany in the course of the first half of the 20th century have become accessible at www.garden-cult.de created by Uwe Schneider and myself. This website allows one to research articles in the journals "Die Gartenkunst" (1899–1944) and its predecessors "Zeitschrift für bildende Gartenkunst" (1890–1893) and "Zeitschrift für Gartenbau und Gartenkunst" (1894–1898), as well as "Die Gartenwelt" (1897–1933), "Die Gartenschönheit" (1920–1940), "Gartenbau im Reich" (1941–1944), and "Der Deutsche Gartenarchitekt" (1925–1935). These journals appeared in more than 100 volumes with some 45.000 pages. Additionally this website provides online access to garden culture related articles published in journals like "Der Kunstwart" (1887/88–1931/32), "Deutsche Kunst und Dekoration" (1897/98–1933), "Die Dekorative Kunst" (1897/98–1928/29), "Die Rheinlande" (1900/01–1922), "Moderne Bauformen" (1902–1944), "Der Städtebau" (1904–1939), "Die Werkkunst" (1905/06–1910/11), "Das Werk" (1914–1945) and "Wasmuths Monatshefte für Baukunst und Städtebau" (1914–1939). More than 400 volumes of these journals with some 187.000 pages were screened for garden culture and open space related articles. For all these articles we provided the respective bibliographical data and added a brief comment which gives an idea about their contents.

In Germany a full set of the volumes of these professional journals are available only in the Bücherei des deutschen Gartenbaues, German Horticultural Library, in Berlin¹³. In order to allow people from all over the world to check these articles without the need to come to Berlin, the articles of some of these journals were made accessible online at www.gartenbaubuecherei.de/digitext.html with financial support from "Landwirtschaftliche Rentenbank". If needed one can even print a free copy. By August 2012 the following journals of the German Horticultural Library have become accessible online: "Allgemeines Teutsches Gartenmagazin" (1804–1824), "Annalen der Blumisterei" (1825–1836), "Der Deutsche Gartenarchitekt" (1924–1935), "Der Fruchtgarten" (1886–1894), "Die Gartenbauwirtschaft" (1926–1945), "Die Gartenkunst" (1899–1944), "Die Gartenwelt" (1896–1944), "Gartenrundschaue" (1935–1937), "Haage & Schmidt: Haupt-Verzeichnis Samen und Pflanzen" (1869–1916), "Illustrierte Monatshefte für Obst- und Weinbau" (1855–1905), "Neues Allgemeines Garten-Magazin" (1825/1826), "Österreichisch-Ungarischer Obstgarten" (1884 and 1885), "Zeitschrift für bildende Gartenkunst" (1890–1893), and "Zeitschrift für Gartenbau und Gartenkunst" (1894–1898).

■ Slab path with grass joints. The stone path is interrupted with some kind of vegetation, here grass. (Poethig, Kurt & Camillo Schneider 1929 *Hausgartentechnik*, Berlin-Westend, p. 47)

Publications

For research oriented journals of the early 21st century I suggest a look at "Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes", an international quarterly, edited by John Dixon Hunt, 2012 in its 32nd volume, at "Die Gartenkunst" with two issues per year, 2012 in its 24th volume, "Landscape Research", the quarterly journal of the Landscape Research Group, 2012 in its 37th volume, and at the "Landscape Journal" with two issues per year, 2012 in its 31st volume. Research oriented publications appear in the "Grüne Reihe" (green series) published by Wernersche Verlagsgesellschaft in Worms, Germany. It started in 1980 with volume 1 "Salomon de Caus: Hortus Palatinus. Die Entwürfe zum Heidelberger Schlossgarten"¹⁴. In 2006 the Centre for Garden Art and Landscape Architecture (CGL) at Leibniz Universität Hannover issued as volume 1 of its CGL-Studies *Vom Gartenlandt so den Conventualinnen gehört. Die Gartenkultur der evangelischen Frauenklöster und Damenstifte in Norddeutschland* by Inken Formann. Volume 10 appeared in 2012 and was dedicated to Alfons Elfgang, a long time garden conservationist in Germany¹⁵. CGL also provides opportunities for symposia accompanied by brochures which often break ground for new fields of research. So, for example in May 2012 the first ever symposium on "Garden Culture in Russia" took place at the CGL¹⁶. The centre's activities are available at <http://www.cgl.uni-hannover.de>.

As books become accessible online some of the earlier difficulties to get hold of them gradually disappear. A valuable resource in this respect is the continuously updated website "Digitalisierte Gartenliteratur" of the German Horticultural Library, at www.gartenbaubuecherei.de/digilinks.html. It lists digitalized books under the following categories: "Bibliographien" (bibliographies), "Dendrologie" (dendrology), "Friedhöfe" (cemeteries), "Gartenbau" (horticulture), "Gartengeschichte" (garden history), "Gartengestaltung" (garden design), "Garten-Monographien" (garden monographs), "Gartentechnik" (gardening technique), "Gewächshauskultur" (green house cultivation), "Hausvaterbücher" (books of husbandry), "Kräuterbücher" (herbals), "Landschaftsverschönerung" (landscape embellishment), "Obstbau" (fruit-growing), "Pflanzenbücher" (plant books), "Pflanzenkataloge" (plant catalogs), "Pomologie" (pomology), "Zierpflanzenbau" (ornamental horticulture), "Zeitschriften" (journals), and "Zitruskultur" (citrus culture).

Prasialogy

The history of motifs used in the design of gardens and parks is a rich field which barely has been ploughed. I suggest calling this prasialogy¹⁷. Prasialogy relates to Homer's description of the garden of Alcinous. There Homer writes about "kosmetai prasiai", beautifully arranged garden beds. I combine "prasias", singular resp. "prasiai", plural and "logy" into prasialogy. Two examples of prasialogical studies shall suffice here. The first deals with the motif of a stone slab path in gardens. Uwe Schneider and myself looked at how garden paths made from polygonal slabs with deliberately wide interstices for plant growth became introduced into the design of home gardens in the first three decades of the 20th century¹⁸. The other prasialogical study is about the heath motif in gardens and parks. Here we traced the history and meaning of heath motifs from late nineteenth to late twentieth centuries and how they became nationalised¹⁹. Heath motifs were popular in gardens and parks elsewhere, for example in England, the Netherlands, Belgium, the United States of America, and I assume in Scandinavian countries also. However, this was not considered in contemporary German garden art as it did not correspond to the idea that this garden motif was of purportedly German origin.

Research institutions

Worldwide the most outstanding research institution for studies in garden culture and open space development is Dumbarton Oaks, a division of Harvard University, located in Washington, DC. There the "Garden and Landscape Studies" provide unique opportunities for research such as an excellent library and a unique rare book collection as well as garden and landscape photographs and design archives. The institution award several residential fellowships for an academic year, a semester, or a summer to scholars from around the world. They also offer one-month non-residential stipends to researchers and short-term pre-doctoral residencies to advanced graduate students. Additionally "Garden and Landscape Studies" support and disseminate research through an annual symposium, a program of public lectures, informal talks, and colloquia, together

with publications such as the "Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture" with the most recent volume *Interlacing Words and Things – Bridging the Nature-Culture Opposition in Gardens and Landscape* (2012), and the "Dumbarton Oaks Contemporary Landscape Design Series". A program of project grants primarily supports archaeological research, as well as materials analysis and photographic surveys of objects and monuments. Their full program is available at www.doaks.org.

Finally I want to point to the International Society for Horticultural Science (ISHS) and especially to its Commission Landscape and Urban Horticulture, which I chair. Every four years ISHS holds an International Horticultural Congress (IHC). The next, the 29th IHC will be in Brisbane, Australia, from 17–22 August 2014 (www.ihc2014.org). In between these congresses the various ISHS Sections and Commissions organize symposia and conferences where scientists and scholars meet and present their research which is then published in the ISHS "Acta Horticulturae" series²⁰. The 4th International Conference on Landscape and Urban Horticulture will take place in Kolkata, West Bengal, India, from 12–14 September 2013 (www.bckv.edu.in ICLUH Kolkata 2013). The Commission Landscape and Urban Horticulture, together with the Section Ornamental Horticulture, held the Second International Symposium on Woody Ornamentals of the Temperate Zone in Ghent, Belgium, in early July 2012²¹. All ISHS activities are accessible at www.ihs.org. Such congresses, conferences, and symposia provide for exchange of valuable international research in the history and perspectives of garden culture and open space development.

Gert Gröning, Prof. Dr.rer.hort.habil.
Garden Culture and Open Space Development
Institute for History and Theory of Design
Berlin University of the Arts
groening@udk-berlin.de

Notes

- 1 Gröning, Gert 1998 Zur Arbeit im Fachgebiet Gartenkultur und Freiraumentwicklung am Institut für Theorie und Geschichte der Gestaltung an der Hochschule der Künste Berlin, in: Kunsthistorisches Institut der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel (ed.), 3. *Forschungskolloquium zur europäischen Gartenkunstgeschichte für Doktoranden, Magistranden und Diplomanden*, p. 17–23, Kiel.
- 2 Rinaldi, Bianca Maria & Inken Formann (eds.) 2012 Joachim Wolschke-Bulmahn zum 60. Geburtstag, *Die Gartenkunst*, 24, 2. With respect to the research by Wolschke-Bulmahn and myself see in this issue: Gröning, Gert 2012 Ein Plädoyer für Lison, das Mädchen mit dem zerbrochenen Krug. Zur Mär von der "Laitière", *Die Gartenkunst*, 24, 2, p. 1–10.
- 3 Tessin, Wulf; Widmer, Petra, & Joachim Wolschke-Bulmahn 2001 Nutzungsschäden in historischen Gärten. Eine sozialwissenschaftliche Untersuchung. *Beiträge zur räumlichen Planung*, volume 59, Universität Hannover, Hannover.
- 4 Gröning, Gert; Herlyn, Ulfert; Jirku, Almut & Heiner Schwarzing 1985 Gebrauchswert und Gestalt von Parks. Zur sozialen und räumlichen Definition öffentlich zugänglicher Freiräume, *Das Gartenamt*, 34, 9, p. 630–641.
- 5 Gröning, Gert 2012 Zur 'Öffentlichen Didaktik' und Kulturvermittlung in der Gartenkultur und Freiraumentwicklung, in: Dannecker, Wiebke and Sigrid Thielking (eds.), *Öffentliche Didaktik und Kulturvermittlung, Hannoversche Beiträge zu Kulturvermittlung und Didaktik*, volume 2, p. 21–51, Bielefeld, here p. 22–23 (my translation, GG).
- 6 Gothein, Marie Luise 1914, 1926: *Geschichte der Gartenkunst*, vol. 1–2, Jena. Available online at <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/1808043>.
- 7 Lund, Hakon; Stephensen, Lulu Salto & Lund, Annemarie 2000–2001 *Danmarks Havekunst*, vol. I–II, and Lund, Annemarie 2002 *Danmarks Havekunst*, vol. III, 1945–2002, Copenhagen.
- 8 Taylor, Patrick (ed.) 2006 *The Oxford Companion to the Garden*, Oxford.
- 9 Schneider, Uwe & Gert Gröning 2011 Spanien, *STOLO, Bibliographische Findmittel zur Gartenkultur. Ein Verzeichnis bio-bibliographischer und sonstiger bibliographischer Findhilfen und Literaturquellen zur Geschichte und Theorie der Gartenkultur nebst angrenzender Gebiete in Mittel und Westeuropa*, vol. 3, Worms; Schneider, Uwe & Gert Gröning 2010 Schweiz, *STOLO, Bibliographische Findmittel ...*, vol. 2, Worms; Schneider, Uwe & Gert Gröning 2009 Italien, *STOLO, Bibliographische Findmittel ...*, vol. 1, Worms; see also Schneider, Uwe & Gert Gröning 2009 *STOLO – Bibliographische Hilfsmittel zur Gartenkultur, Die Gartenkunst*, 21, 2, p. 345–353. Originally intended to be a series of 9 volumes, due to lack of funding there will be no more STOLO volumes.
- 10 Gröning, Gert & Joachim Wolschke-Bulmahn 1997 *Grüne Biographien, Biographisches Handbuch zur Landschaftsarchitektur des 20. Jahrhunderts in Deutschland*, Berlin.
- 11 Gröning, Gert & Uwe Schneider 1998 Bio-bibliographical research in garden history: annotations to garden history and open space planning in volumes 1–15 of the Allgemeines Künstler Lexikon (AKL), *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 18, 4, p. 317–325.

- 12 Gröning, Gert & Uwe Schneider 2005 www.garden-cult.de Datenbank erweitert, *Stadt und Grün*, 54, 5, p. 43; see also Gröning, Gert & Uwe Schneider 2003 Kommentierte Fachbibliographie zur Gartenkultur und Freiraumentwicklung zwischen 1900 und 1945, Web-Adresse, <http://www.garden-cult.de>, *Die Gartenkunst*, 15, 2, p. 401–403.
- 13 Gröning, Gert 2011 Die Bücherei des deutschen Gartenbaues, Geschichte und Bestände, Fischer, Hubertus; Ruppelt, Georg & Joachim Wolschke-Bulmahn (eds.), Königliche Gartenbibliothek Herrenhausen, Eine neue Sicht auf Gärten und ihre Bücher, *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, Sonderband 104, p. 315–329, Frankfurt am Main.
- 14 Salomon de Caus 1980 Hortus Palatinus. Die Entwürfe zum Heidelberger Schlossgarten, Nachdruck der Ausgabe Frankfurt am Main 1620, *Grüne Reihe – Quellen und Forschungen zur Geschichte der Gartenkunst*, vol. 1, Worms.
- 15 Münzenmayer, Rosemarie & Joachim Wolschke-Bulmahn (eds.) 2012 *Der Garten als Kunstwerk – Der Garten als Denkmal*, CGL-Studies, vol. 10, München.
- 16 Ananieva, Anna; Gröning, Gert & Alexandra Veselova (eds.) 2012 *Gartenkultur in Russland*, Abstracts und Kurzviten, Internationales Symposium, 9–11 Mai 2012, Deutsch-Russisches Jahr der Bildung, Wissenschaft und Innovation 2011/2012, Leibniz Universität Hannover, Zentrum für Gartenkunst und Landschaftsarchitektur (CGL), Hannover.
- 17 Gröning, Gert 2012 Prasialogie, Fischer, Hubertus et al. (ed.), Hannover (in print).
- 18 Gröning, Gert & Uwe Schneider 1994 Der Plattenweg, Ein Beitrag zur Motivgeschichte der Hausgartengestaltung des 20. Jahrhunderts, *Die Gartenkunst*, 6, 2, p. 344–355.
- 19 Gröning, Gert & Uwe Schneider 1999 Die Heide in Park und Garten – Zur Geschichte und Bedeutung des Heidemotivs in der Gartenkultur, *Grüne Reihe, Quellen und Forschungen zur Gartenkunst*, vol. 19, Worms.
- 20 See for example Gianquinto, Giorgio Prosdocimi & Francesco Orsini (eds.) 2010 Proceedings of the Second International Conference on Landscape and Urban Horticulture, *Acta Horticulturae*, 881, 2 volumes, Leuven, Belgium.
- 21 Van Labeke, Marie-Christine; Van Huylbroeck, Johan, & Katrijn Van Laere (eds.) 2012 *Second International Symposium on Woody Ornamentals of the Temperate Zone*, July 1–4 2012, Ghent, Belgium, Programme and Abstracts, Faculty of Bioscience Engineering, Ghent University.

När skönheten kom till byn

Modernitet i ett småländskt brukssamhälle

Agneta Åsgrim Berlin

De flesta bilister på väg mellan Eksjö och Vimmerby skyndar förbi den lätt bedagade tätorten Bruzaholm på det småländska höglandet. Kanske fångar den uppmärksamme glimten av en glasfasad och ett ärgat koppartak. En modernistisk byggnad som sticker upp här mitt i granskogen! Ett stort växt-hus med tillhörande försäljningspaviljong, förfallna och delvis vandaliserade men fortfarande tydliga och uttrycksfulla i sin gestaltning. Vilken berättelse döljer sig bakom denna plats?

Industrieföretaget som samhällsbyggare

Brukssamhället Bruzaholm har vuxit fram på grundval av järnframställning och metallindustri i olika former. Centralt i samhället ligger företaget Bruzaholms Ståldukar AB, som tillverkar vira, en finmaskig metallduk vilken är en viktig beståndsdel vid driften av pappersmaskiner. Ortens första företag i denna bransch var Bruzaholms Metallduksväveri, anlagt 1906 av disponent Gösta Bengtsson. Efter andra världskriget startade hans son Erik Bengtsson ytterligare en metalldukstillverkning på orten. Det nya företaget fick namnet AB Maskinduksverken. De två företagen kom att spela en avgörande roll för Bruzaholms utveckling under 1900-talet. Far och son Bengtsson synes ha tävlat med varandra, inte enbart som företagare utan också i engagemang för samhällsbyggandet. På grund av skilda personligheter och tidsandans förändring tog sig detta engagemang dock helt olika uttryck. Gemensamt för dem båda var dock det stora intresset för odling och trädgårdskultur.¹

År 1919 uppförde den äldre disponent Bengtsson en pampig privatbostad, Bengtsgården. En trädgårdsmästare anlätades, och tomten formades till en vidsträckt trädgård med parterrer, stenpartier och springbrunnar. Utmed Bruzaån anlades en strandpromenad kantad av blomsterrabatter. Så småningom tillkom flera växthus, för orkidéer och andra sällsynta växter. Den påkostade privatmiljön speglar en statusmedveten företagsledares anspråk.²

Arbetes ära, fritidens glädje

Även sonen Erik Bengtssons nybildade företag, AB Maskinduksverken, gick bra. Efter några pionjärår i tillfälliga lokaler uppfördes en modern fabriksbyggnad centralt i samhället. Kontoret inrättades i en närbelägen 1700-talsbyggnad, som restaurerades med pietet. Maskinduksverkens anläggningar, både fabriken och kontoret, inramades av välskötta planteringar, och disponentvillan hade en blomsterrik trädgård. I samhället fanns även en bänkgård med plantor för de anställdas och bolagets behov. För skötseln hade företaget flera anställda trädgårdsmästare.

Hög kvalitet på produktionen och god personalvård var ledstjärnor för disponent Erik Bengtsson. Fabriken inredning formades för att stärka rationella arbetsprocesser och trivsam arbetsmiljö. Renstädade lokaler, praktiska yrkeskläder och grammfonmusik till arbetet var några av de nymodigheter han införde. Ackordsarbetet avskaffade och ersattes med månadslön, för att minska risken för fel och brister. Detta visade sig också gynna produktionen.³

Företaget tog också aktiv del i samhällets planering. För de anställda anlades ett villaområde med egna hem, som de senare kunde friköpa. Ett pumphus med bevattningsanläggning byggdes för att stimulera trädgårdsintresset, och disponent Bengtsson lär ha tagit aktiv del vid trädgårdarnas planläggning och växtval.

Kristallen – ett hus till lyst och praktisk glädje

I början av 1960-talet sammanstrålade Erik Bengtssons passion för trädgårdsodling och formgivning med hans ambitioner som företagsledare i ett unikt projekt. Intresset för arkitektur och formgivning hade sammanfört honom med arkitekten Sven Wranér (1894-1965), dåvarande stadsarkitekt i Gävle. Denne blev från början av 1950-talet en personlig vän, och fick rita familjs fritidshus i Bohuslän.⁴

I fabriken omedelbara närhet anlades en handelsträdgård med stort växthus, bänkodlingar samt försäljningspaviljongen Kristallen. Planerna omfattade ursprungligen även en restaurang och personalmatsal, kallad Juvelen. Den uttalade avsikten var personalvårdande – att skapa en plats för de anställdas trivsel och glädje – vilket också låg i linje med företagets ambitioner att forma en tilltalande miljö i brukssamhället. Disponent Bengtsson har i egna ord formulerat sina idéer: "Bruzaholm är ju en av dessa typiska industriorter, som alltså saknar allt, som kan glädja en törstande själ, jo visst finns Folkets Hus, men det är också allt. Så föddes 1960 tanken på ett växthus med försäljningspaviljong samt bänkgård, där framför allt de anställda samt deras familjer kunde till hyggliga priser köpa blommor och grönsaker samt glas från Orrefors och Kosta."⁵

Idéerna växte fram i nära samspel mellan Wranérs arkitektkontor och uppdragsgivaren. Som medarbetare i projektet anlätades Peter Kautzky, en ung arkitekturstuderande från Wien, som under sommaren 1961 var praktikant på Wranérs kontor. Han omarbetade Wranérs skisser till en djärvare modernistisk gestaltning. Studier av äldre orangeribyggnader inspirerade till växthusets asymmetriska sektion. För försäljningslokalen "Kristallen" eftersträvade arkitekten att åstadkomma en lätthet i gestaltningen, grundplanen är kvadratisk och våningsplanet kragar ut en meter över källaren och den gjutna sockeln. Som helhet har byggnaden en "kubistisk" framtoning med glasade väggpartier, krönt av en asymmetriskt vinklad lanternin. Synliga tak- och väggytor är klädda med patinerad kopparplåt. Källarmuren av slaggsten ägnades särskilt stor omsorg. Slaggsten hämtades från järnbrukets närbelägna gamla masugnsplatser, och varje sten granskades vid murningsarbetet.

Trädgård och odlingar

Det är inte klarlagt vem som drog upp planerna för miljön runt Kristallen. Den enda dokumentationen utgörs av en osignerad skiss.⁶ Sannolikt utformades den av Erik Bengtsson själv i samråd med brukets "chefsträdgårdsmästare" Harry Hardebrink, som samma år hade rekryterats från Bultfabriken i Hallstahammar. Planen söder om växthuset fick en stram utformning med flacka, gräsbevuxna terrasser i fyra låga steg. På avsatserna planterades fruktträd

■ Kristallen med bänkodling i förgrunden, sedd från järnvägen i nordost.
(Foto uu, i privat ägo)

på linje. En pampig högvuxen furu fick stå kvar som centralpunkt. Trappor av kalksten ledde upp till entrédörren och en plattbelagd yta med bassäng. Specialritade stolparmaturer samt bänkar av trä och betong placerades utmed vägen mellan fabriken och Kristallen.

Växthuset, med en yta på drygt 235 m², var indelat i tre avdelningar. Närmast butiken fanns krukväxter och snittblommor till försäljning. I mittsektionen inleddes växthussäsongen på vårvintern med rädisor. Dessa användes i företagets marknadsföring och skickades som exklusiva vårprimörer till vänner och företagskunder! Därefter vidtog odling av tomater, och i växthusets västra sektion fanns vinrankor.

Sommarplanter av ettåriga prydnadsväxter drevs fram eller skölades ut i drivbänkar på planen öster om Kristallen. I sortimentet ingick tidstypiska utplanteringsväxter som tagetes, petunia, lobelia, ageratum, salvia, margueriter och fuchsia. Under hösten förlängdes växthussäsongen med krysantemumplanter för snitt.

Berthold Larsson var trädgårdsmästare vid Kristallen från 1967, och han har tydliga minnen av odlingssäsong och arbetsuppgifter: ”När tomatodlingen var över så kördes lådor med Chrysantemum in, de hade stått ute under sommaren och skulle under hösten drivas upp och säljas. Så kallade lösa tulpaner och påskliljor och julblommor odlade man själv upp, först nergrävda i jorden, sedan i

den kalla källaren. Till Allhelgonahelgen gjordes vinterkransar och dekorationer till försäljning.”

Industriell modernitet i uppgång och fall

1950- och 1960-talen var något av en guldålder för svensk industri. Verkstadsindustrin gick för fullt och efterfrågan på konsumtionsvaror växte med ökande välbstånd i samhället. Det var också en period då moderniteten på allvar gjorde sitt inträde i det svenska folkhemmet – i arkitektur, heminredning och livsstil. Den ekonomiska tillväxten skapade framtidstro, och inom många industriföretag fanns utrymme att investera i byggnader med hög kvalitet på material och gestaltning.

Kristallens blomstringstid blev dock kort. Redan i början av 1970-talet överlät Erik Bengtsson av hälsoskäl sitt företag till en nära medarbetare, som dock saknade intresse för att vidmakthålla anläggningen. En period av besparingar och ägarskiftet inleddes, vilka på sikt leddes till att såväl fabriken maskinpark som delar av Kristallens inredning flyttades till annan ort. Blomsterbutiken avvecklades omkring 1980, och därefter inträdde förfallet.

Utblickar och jämförelser

Vi vet inte var Erik Bengtsson hämtade förebilder för sitt projekt, men Kristallen var dock inte unik i ett nationellt perspektiv. Utomhusmiljön i anslutning till fabriker och andra arbetsplatser är

för Sveriges del ett till stora delar utforskat ämne.⁷ Det finns dock flera exempel på industriföretag under 1900-talet, som planerade målmedvetet för de anställdas rekreation.⁸ Att främja personalens välbefinnande utgjorde en del av modern företagsfilosofi, något som också skulle gynna effektivitet och produktivitet i arbetet.

Vid Cloettas chokladfabrik i Ljungsbro hade företaget ett genomtänkt program för de anställdas välfärd och trivsel. Det samhälle som byggdes upp kring Cloetta hade från början planlagts med den engelska trädgårdsstaden som förebild. Efter andra världskriget utvecklades Ljungsbro till ett brukssamhälle av mer modernt snitt. Företagets ledning hade visionen om den goda arbetsplatsen och det goda samhället. Vid fabriken anlades en park med terrass och damm samt inramande pergola, och en personalmatsal uppfördes.⁹

Med funktionalismens genombrott i samhällsplaneringen lades allt större betoning på parkernas betydelse för folkhälsan. Befolkningen i de snabbt växande städerna skulle i parkerna få möjlighet till friskt luft, sol och stärkande fysisk aktivitet. Dessa tankegångar företräd- des av trädgårdsarkitekten Sven Hermelin som, tillsammans med Inger Wedborn som medarbetare, gestaltade Marabouparken i Sundbyberg – det kanske mest framträdande exemplet i Sverige på park- och trädgårdsmiljö i ett industriellt sammanhang. Parken, som anlades i två etapper 1937 och 1945, var främst avsedd för de anställdas rekreation men stod under helgerna öppen även för allmänheten. Den första etappen omfattade en formellt uppbyggd entrégård inramad av en pergola, komponerad för skulpturer ur ägarens konstsamling. I den senare etappen utvidgades parken med en vidsträckt gräsyta, inramad av en träridå och med plaskdamm och trädgårdspaviljong i fonden.¹⁰

Kristallen i Bruzaholm är intressant, både ur arkitekturhistorisk och ur samhällshistorisk synvinkel. I jämförelse med Marabou- parken är anläggningen anspråkslös, men i den smäländska bruksmiljön stod Kristallen för någonting nytt och formmässigt radikalt. För företaget var det ett prestigefyllt projekt och en manifestation av modernitet och god smak. På det personliga planet hade Kristallen sina rötter i ägarfamiljens privata intresse för konst, arkitektur och trädgårdsodling, men den anläggning som skapades på 1960-talet var avsedd att även vara till glädje för företagets anställda och deras familjer. Trädgården och odlingarna ställdes så att säga i samhällets tjänst. I ett vidare perspektiv kan satsningen ses som ett uttryck för tidsandan. En äldre patriarka- lisk brukskultur ingick här en förening med folkhemstanken och moderniteten, och tog sig ett mera samtida uttryck. Företagets mål var att skapa en värdig miljö som erbjöd de anställda rekreation och som förmedlade moderna kulturella och estetiska ideal. Med Erik Bengtssons starka engagemang och speciella kontaktnät skapades härigenom en för regionen unik miljö.

Agneta Åsgrim Berlin, antikvarie

Jönköpings läns museum

Agneta.asgrim@jkpglm.se

Noter

- 1 Artikel bygger på Åsgrim Berlin 2010.
- 2 *Eksjö Tidning* 20/10 1939, *Smålandsbygdens Tidning* 19/8 1941.
- 3 Uppgifter av Lillebil Bengtsson De Rodriguez.
- 4 Dito.
- 5 Privata handlingar från 1964, förmedlad av Lillebil Bengtsson.
- 6 Skiss hos arkitekt Peter Kautzky, Gävle.
- 7 Ahrlund 2000.
- 8 *Trädgårdskonst* 1948, sid 483–503.
- 9 Morgansdotter 2007.
- 10 Andersson 2000, Stritzke & Fagerström-Tronde 2005.

Källförteckning

Arkiv

Arkitekturmuseets arkiv

Sven Wranérs samling med foton av AB Maskinduksverken och Kristallen

Bruzaholms Bruksmuseums arkiv

Album med foton från AB Maskinduksverken

Privata dokument hos Lillebil Bengtsson de Rodriguez

Informanter

Lillebil Bentsson De Rodriguez, dotter till Erik Bengtsson, Teneriffa, Spanien

Karin Hamar, Bengtsgården, Bruzaholm

Gunnel Hardebrink, dotter till trädgårdsmästare

Harry Hardebrink, Hult

Peter Kautzky, arkitekt SAR, Gävle

Berthold Larsson, trädgårdsmästare, Bruzaholm

Inger Olsson, dotter till trädgårdsmästare Harry Hardebrink, Hjaltevad

Tryckta källor

Ahrlund, Å. Under arbetsledighetens stunder. *Kulturminnesvård* 2, 2000

Andersson, T. Sven Hermelin. *Svensk trädgårdskonst under fyra- hundra år*. Stockholm 2000

Eksjö tidning 20 oktober 1939, Industriman, blomstervän, livsbeja- kare. Sign Estedé

Morgansdotter, C. *Chokladstaden Ljungsbro. Bland bönor och tegel*. Östergötlands museum. Linköping 2000

Smålandsbygdens Tidning 19 augusti 1941, En livsglädjens blomster- symfoni. Sign Arols

Stritzke, K. & Fagerström-Tronde, A. Marabouparken. *Marabou- parken*. Stockholm 2005

Trädgårdskonst. Den moderna trädgårdens och parkens form. Stock- holm 1948

Åsgrim Berlin, Agneta *Kristallen i Bruzaholm. Antikvarisk förstudie*. Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 2010:65

Kärnkraft, ord och landskap

Tolkningar av de brittiska kärnkraftverkens landskap under 1950- och 1960-talet

Fredrik Krohn Andersson

Under 1950- och 1960-talet var landskapsarkitekterna Sylvia Crowe och Geoffrey Jellicoe involverade i utbyggnadsarbetet av brittiska kärnkraftverk. Hur har dessa arbeten tolkats och hur kopplas de till föreställningar om landskapet som något gott?

I följande text kommer jag att kortfattat behandla relationen mellan kärnkraft, ord och landskap. Fokus ligger i det här fallet på en brittisk kontext. Det brittiska atom- eller kärnkraftsprogrammet utvecklades, sett i ett internationellt perspektiv, mycket tidigt. Redan 1956 invigdes Calder Hall i Cumbria på den engelska nordvästkusten. Det var då världens första fullskaliga kommersiella kärnkraftverk. Det här var samma år som man i Sverige, som trots allt tillhörde pionjärländerna i kärnkraftsutvecklingen, beslutade om en utvecklingsinriktning som gick under namnet ”den svenska linjen”, en inriktning som till och med hann gå i graven innan den faktiska, fullskaliga kärnkraftsutbyggnaden kom igång i Sverige kring 1970.

I likhet med de tidiga kärnvapenmakterna USA, Sovjetunionen och Frankrike handlade kärnkraftsutvecklingen i Storbritannien i stor utsträckning även om försvarsaspekter. Men också den civila energiproduktionsfrågan var av stor vikt. Kärnkraften hade dessutom som historikern Gerard DeGroot menar en viktig symbolisk betydelse. Det handlade om att upprätthålla en nationell brittisk självbild av global politisk status och inflytande efter andra världskriget.¹ Teknikhistorikern Gabrielle Hecht har pekat på den liknande roll som kärnkraften hade också i Frankrike.²

Kärnkraftens utformning

I Storbritannien fanns också ambitiösa planer för den arkitektoniska och inte minst landskapsmässiga utformningen av kärnkraftens byggnader och omgivande miljöers. En viktig roll i sammanhanget spelade arkitekten och planeraren William Holford. Holford, som bland annat var professor i stadsplanering, ordförande i den brittiska arkitektföreningen RIBA och en av de ansvariga bakom 1947 års Town and Country Planning Act, var också en drivande ledamot i CEGB (Central Electricity Generating Board), den brittiska motsvarigheten till det svenska Vattenfall. Han hade därigenom en central position i utbyggnaden av de brittiska kärnkraftverken.

CEGB engagerade namnkunniga arkitekter som Basil Spence för den arkitektoniska utformningen av kärnkraftverket Trawsfynydd och Frederick Gibberd för Hinkley Point A. För landskapsutformningen svarade de likaledes erkända landskapsarkitekterna Sylvia Crowe och Geoffrey Jellicoe. Crowe var från 1959 inblandad i arbetet med Trawsfynydd samt senare även med kärnkraftverket Wylfa, båda i Wales. Jellicoe i sin tur arbetade med landskapsutformningen för kärnkraftverket Oldbury-on-Severn samt kärnforskningsanläggningen i Harwell.³

Från just Sylvia Crowes arbete med Trawsfynydd stammar en liten anekdot. Den varslar om både hennes kvickhet och sunda förnuft. Ett av Crowes förslag var att låta tillfartsvägen till kraftverket

gå rakt igenom ljungen på det karga hedlandskapet, utan vare sig någon kantsten eller vägbelysning. Ingenjörerna uttryckte sin oro för detta. Det var väl klart att vägen måste vara upplyst? Skulle inte bilarna köra av vägen annars? Sylvia Crowe svarade i sin tur med en avväpnande fråga: ”Finns det inga lampor på bilarna?”⁴

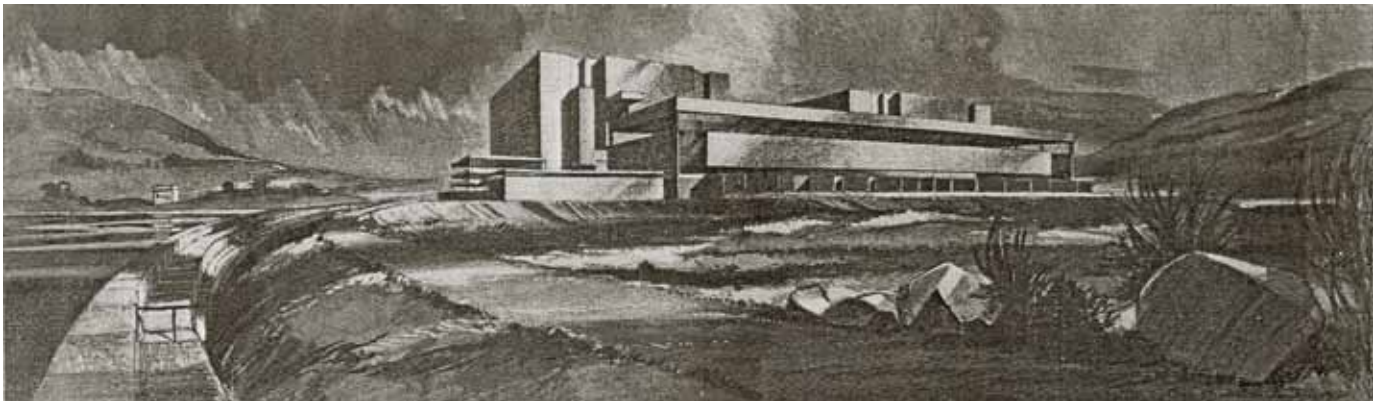
Som sagt är detta endast en anekdot. Huruvida den är sann eller inte spelar mindre roll. Huvudsaken är att den på ett mycket tydligt sätt kuggar samman med bilden av Dame Sylvia Crowe som en trevlig person och med bilden av landskapsarkitektur som en i grund och botten trevlig verksamhet.

Läsningar av landskap

Går man till nutida uttolkningar av landskapsutformningen i samband med kärnkraftverken i Storbritannien, och i synnerhet Crowes och Jellicoes arbeten, så framträder denna landskapets och landskapsutformningens trevlighet, för att inte säga godhet, mycket klart. När man från 1990-talet och framåt har redogjort för resultaten av men också ambitionerna med de arbeten som har gjorts är det ofta relationen mellan kraftverksbyggnader och ett omgivande landskap som har tematiserats. De ord som har använts för att beskriva denna relation understryker en jämkning mellan byggnader och landskap genom en tydlig underordning av kraftverksbyggnaderna: att lindra, skärma av, absorbera, försvaga, förminska, reducera för att därigenom förena och smälta samman.

I en artikel om Crowes arbete med bland annat kärnkraftverket Trawsfynydd berättas att en grundläggande princip för utformningen här var att bibehålla landskapets lokala kvalitet och karaktär.⁵ Av artikeln framgår att Crowes användning av vegetation ”helped screen and absorb” byggnaderna i landskapet. Genom Crowes åtgärder blir andra installationer ”screened from view, thus reducing its visual significance”. Crowes landskapsutformning syftade enligt artikeln också till att ”reduce the height and visual impact of the structures”.⁶ I en annan artikel beskrivs hur Sylvia Crowes arbeten med kärnkraftverken i Trawsfynydd och Wylfa ”helped reduce the impact of these buildings in the landscape”.⁷ Om Wylfa specifikt berättas det att hon planerade två artificiella kullar för att ”diminish the impact” av byggnaderna.⁸

Ett ytterligare exempel på den här typen av beskrivningar finner vi i den bulletin som English Heritage ger ut. I en artikel som behandlar kulturarvsaspekter av kärnkraften och dess materiella lämningar i Storbritannien diskuteras även landskapet och dess utformning i samband med byggandet av kärnkraftverken. Enligt den här artikeln lades det ner enorm omsorg på att ”blend these huge structures into their landscapes”. Ambitionen var enligt artikeln också att ”reduce the visual impact” av byggnaderna.⁹ Det satt som kärnkraftverken framträdde på ”was further ameliorated by [...] the use of mounds and tree cover”.¹⁰ De tidiga kärnkraftsanläggningarna i Storbritannien var heller inte helt standardiserade. Detta medförde enligt artikeln att byggnads- och landskapsarkitekterna i varje enskilt fall mycket noggrant kunde överväga hur de stora byggnaderna ”might be merged into their local settings”.¹¹

■ Landskapsarkitekten Sylvia Crowe skiss av kärnkraftverket Trawsfynydd i tidskriften *Impulse*, august 1959, nr 10.

■ Kärnkraftverket Trawsfynydd, omgivningarna ritade av landskapsarkitekten Sylvia Crowe. (Bilden från Wikimedia, foto uu)

Det finns här med andra ord en tydlig samstämmighet kring vad det är man menar skulle åstadkommas genom landskapsbehandlingen. Kärnkraftverken skulle skärmis av och döljas. Intrycket av dem skulle reduceras, förminskas och mildras. De skulle smälta in, absorberas och uppgå i det omgivande lokala landskapet.

Och så skulle det säkert kunna vara. Men till saken hör att både Sylvia Crowe och Geoffrey Jellicoe också skrev förhållandevis utförligt om dessa saker. Och tittar man på hur de själva formulerade sig vid den här tiden så framträder en något annorlunda bild.

Aktörernas ord

Crowe publicerade 1956 boken *Tomorrow's landscape*. I den talar hon på en generell nivå bland annat om hur höjden och massan hos kyltorn, gasklockor och industribyggnader är element i vad hon beskriver som ett övermänskligt landskap, och att om de ska kunna utgöra goda kompositioner så måste deras skala bibehållas och inte tas ner av trivialiteter. Enligt Crowe används träd och buskar i dessa fall i missriktade försök att försköna och de åstadkommer ingenting förutom att "cheaper what might be grandeur".¹² I *Tomorrow's landscape* uttrycker Crowe en otillfredsställelse med hur man har närmat sig industribyggnader och det industriella landskapet.

Hon menar att medan den magnifika karaktären hos den storskaliga industrin sedan länge har uppfattats av konstnärer så har det än så länge inte gjorts några större försök att utnyttja denna latent skönhet och utifrån den skapa ett nytt landskap. Här om någonstans fanns enligt Crowe ett område för en verkligt kreativ landskapsarkitektur i stor skala. För, som hon skriver, "[t]he subordination to nature [...] does not apply to a landscape which has irrevocably lost its former self and which awaits remodeling into a new conception which shall absorb the needs and uses of today."¹³

Två år senare publicerades boken *The landscape of power*. Crowe var här än mer detaljerad vad gällde kärnkraften och de utmaningar som den förde med sig. En av hennes utgångspunkter var att vattenkraftverken på sin tid hade uttryckt vattenkraftens styrka på ett fint, oundvikligt och grundläggande sätt. Frågan var enligt Crowe om produktionen av energi från kärnkraft kunde ges ett lika lämpligt uttryck. Detta var den utmaning som arkitekterna stod inför. Crowe underströk dock att oavsett själva kärnkraftsbyggnadernas arkitektur så var man tvungen att acceptera reaktor- och turbinbyggnadernas skala och majestätiska karaktär. Ingenting, slog Crowe fast, "can humanize them or relate them to a small-scale landscape".¹⁴

Det var enligt Crowe alldeles särskilda omständigheter som präglade kärnkraften. Det fanns, menade hon, en kontinuitet från de bokstavligt talat allra äldsta redskapen människan hade använt ända fram till de helt samtida tillämpningarna av kol- och vattenkraft. Denna kontinuitet överskreds genom kärnkraften. Kol- och vattenkraft relaterade enligt Crowe nämligen i grunden till jordens naturliga resurser. Sådana begränsningar fanns inte hos kärnkraften. Dess skala var, som hon skrev, kosmisk snarare än jordisk, och "the idea which its appearance should express, is the harnessing of universal forces to the service of the earth."¹⁵

Till och med i en recension av en bok om trädgårdsarkitekten Capability Brown som var verksam under 1700-talet ser Crowe till att få in en referens till utformningen av kärnkraftverken. Hon skriver här att Brown utgick från en palladiansk idé om att bygga den i en komposition måste resa sig och stå fri från sitt omgivande landskap och att Brown drev denna idé till dess mest extrema uttryck. Recensionen illustrerades av en skiss av Trawsfynydd och Crowe menar att det där handlar om en konception som är helt i linje med Capability Browns principer "showing the siting of the huge plant against hill landscape".¹⁶

Också hos Geoffrey Jellicoe finner vi exempel på liknande resonemang som hos Crowe om överskridande och delvis oförmedlingsbar storhet, om än inte med samma optimistiska tillförsikt. I den andra volymen av *Studies in landscape design* som publicerades 1966 skriver han att vi i och med kärnkraften ställs inför något som är bortom det mänskligt fattbara.¹⁷ Jellicoe beskriver bland annat förutsättningarna för sitt arbete med kärnkraftverket Oldbury-on-Severn. Det handlade där om ett främmande element som var bokstavligt talat monstruöst. I ett resonemang som tydligt ekar av Crowe så är detta element, kärnkraftverket, "concerned with wresting power from the universe itself". Här fanns ingen relation till den mänskliga miljön, och det fanns inget arkitekten kunde göra "to humanize these buildings, even if he wished to do so".¹⁸

Det är tydligt att Crowe och Jellicoe utifrån dessa exempel knappast uttryckte någon ambition att i kärnkraftverkens fall skärma av, förminska eller reducera. Inte heller absorberas eller smälta samman. Snarare understryks omöjligheten med och det fruktlösa i att försöka gömma, underordna och camouflera. Så var hamnar vi då?

Ett gott landskap?

Jag skulle vilja betrakta denna motsättning som resultatet av en grundläggande ideologisk funktion hos landskapet, en funktion som i det här fallet framträder på en dubbel nivå. Dels vad gäller Crowes och Jellicoes ursprungliga texter, dels i de senare beskrivningarna av relationen mellan landskapet och kärnkraftverken. Landskapet kan här, med sociologen John Thompsons ord, ses som "representing a transitory, historical state of affairs as if it were permanent, natural, outside of time".¹⁹ Hos Jellicoe och i synnerhet Crowe framträder detta genom hur kärnkraften överskrider det mänskliga och placeras så att säga utanför historien och istället symboliskt kopplas till det kosmiska och till universum.

När relationen mellan kärnkraftverk och landskap beskrivs femtio år senare har denna legitimeringsgrund förlorat sin relevans. Den latent tekniskfatalismen har åtminstone delvis försvunnit som reflexmässig förförståelse. Kärnkraftens och därmed kärnkraftverkens immanenta värde behöver därför inte rationaliseras. Förförståelsen har snarare ersatts av synen på kärnkraften som möjligtvis ett instrumentellt värde, kanske nödvändig men i så fall ett nödvändigt ont. För att inte landskapet, och de med landskap sammanhäng-

ande aktiviteterna, skall komprometteras måste alltså relation beskrivas i de termer vi har sett: det skärmar av, absorberar, lindrar, smälter samman.

Som geografen Jessica Dubow så väl uttrycker det: "Landscape outlives history; it surpasses it. Over time – and almost as a function of its earth, its soil – landscape absorbs the events played out on its surface... It allows history to decompose."²⁰ Eller med andra ord, landskapet kan inte vara ont.

Fredrik Krohn Andersson, fil.dr

Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet
fredrik.krohn-andersson@arthistory.su.se

Noter

- 1 Gerard DeGroot *The Bomb: A Life*, Cambridge (Mass.) 2004 s. 217–232.
- 2 Gabrielle Hecht *The Radiance of France: Nuclear Power and National Identity after World War II*, Cambridge (Mass.) 1998.
- 3 För en redogörelse för motsvarande svenska omständigheter, se Fredrik Krohn Andersson *Kärnkraftverkets poetik: Begreppsliggöranden av svenska kärnkraftverk 1965–1973* (diss.), Eidos nr 24, Stockholm 2012.
- 4 Ian Purdy "Landscape of Power", Geoffrey Collens & Wendy Powell (red.), *Sylvia Crowe*, LDT Monographs nr 2, Reigate 1999, s. 124.
- 5 Purdy 1999, s. 122–123.
- 6 Purdy 1999, s. 123.
- 7 Alan Powers "Landscape in Britain", Marc Treib (red.), *The Architecture of Landscape, 1940–1960*, Philadelphia 2002, s. 77.
- 8 Powers 2002, s. 77.
- 9 Wayne Cocroft "Taming the atom", *Conservation Bulletin: A Bulletin of the Historic Environment*, English Heritage, Issue 65: Winter 2010, s. 33.
- 10 Cocroft 2010, s. 33.
- 11 Cocroft 2010, s. 34.
- 12 Sylvia Crowe *Tomorrows Landscape*, London 1956, s. 152.
- 13 Crowe 1956, s. 151–152.
- 14 Sylvia Crowe *The Landscape of Power*, London 1958, s. 63.
- 15 Crowe 1958, s. 12.
- 16 Sylvia Crowe "Designer of Landscape" (rec. av Dorothy Stroud, *Capability Brown*), *Impulse*, august 1959, nr 10, s. 38.
- 17 Geoffrey A. Jellicoe *Studies in Landscape Design*, vol. II, London 1966, s. 13.
- 18 Jellicoe 1966, s. 10.
- 19 John Thompson *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge 1984, s. 131.
- 20 Jessica Dubow i "The Art Seminar", (Denis Cosgrove m.fl.), *Landscape Theory* (red. Rachael Ziady DeLue & James Elkins), New York/London 2008, s. 100.

Från Bosmålatorpet till Herrehuset

Kulturens trädgårdsmiljöer från 1890–2011

Aja Guldåker

Nya perspektiv

Bebyggelseexplosionen under andra hälften av 1800-talet innebar att områden som tidigare varit odlingsmark och grönytor exploaterades, städer expanderade och att landsbygdens befolkning sökte arbete i städerna. 1800-talet var ett omvälvande sekel på många sätt och vis.

Industrialismens intåg i städerna och delvis på landsbygden medförde både framtidstro och stress. Vad skulle hända med allmogens rika och färgsprakande materiella kultur? Naturen och landsbygden hyllades, fosterlandskärleken flödade och det är dessa strömningar som föranledde att Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige (Kulturen) skapades under 1880-talet anfordrad av den entusiastiske grundaren Georg Karlin.

Friluftsmuseet Kulturen

Syftet med bildandet av Kulturen var att samla in föremål från allmogen i södra Sverige. Efter tio husvilla år i hyrda lokaler kunde föreningen 1890 köpa en stor centralt belägen fastighet i Lund med befintlig trädgård och ett stenhus i tre våningar. Flera berättelser finns rörande fastigheten med det stora stenhuset, idag kallat "Herrehuset", vilket uppfördes 1816 av gymnastikdirektör Per Henrik Ling (Guldåker 2011). Vid Lings försäkring av fastigheten i Allmänna Brandförsäkringskassan i Stockholm 1807, uppger han att det i trädgården fanns vattenrika kanaler på minst 90 meter, med en bredd av som mest 6 meter. Ling redogör också för ett lusthus med en våning i korsvirke av ek med bränd sten i väggarna. Hans dotter har beskrivit hur fadern förvandlade trädgården till en park med konstgjorda dammar. Han planterade vinrankor för att dölja grannarnas plank och satte granar, björkar och bokar för att försköna trädgården (Karlson 1938 s. 156ff).

Vad som mötte föreningen vid tillträdet av fastigheten var en vildvuxen trädgård med gångstråk, en damm, förvuxna fruktträd och ett lusthus. En grundläggande idé med friluftsmuseet var att illustrera de fyra stånden: adel, präster, borgare och bönder. Interiören av Herrehuset anpassades efter samlingarna och exteriören omformades för att passa till det man ansåg hörde till ett adligt hus från 1700-talet. Ytorna omkring huset gjordes om, en buxbomsparterr söder om huset utvidgades för att slussa in besökarna från ingången till området och förskönades ytterligare med rosor och en byst av Karl XII (Guldåker 2011).

Vid varje stuga/hus skulle ett utsnitt av miljön och landskapet som huset kom ifrån återspeglas. Äldre stugor och hus inköptes från Småland, Blekinge och Skåne och återuppbbyggdes på friluftsmuseets område mitt inne i Lund.

Trädgårdarna berättar

2011 påbörjades arbetet att samla in kunskap om de forna tomtstrukturerna och en kartering gjordes för att få en uppfattning om alla tidsskikt som idag finns representerade på Kulturens Nya och Gamla område. Det finns många historier att ta hänsyn till, både berättelser och lämningar från tiden före Kulturens tillträde, men även hur trädgårdarna har förändrats under Kulturens verksamhetsperiod. Trädgårdar som under 1800-talets slut var vanliga och

vid den tiden inte så intressanta för Kulturens besökare har nu blivit ovanliga och högtintressanta. Idag finns inte längre stora trädgårdar kvar i Lund då staden har förtätats och stora tomter styckats av.

En viktig fråga för verksamheten idag är att både belysa hur Kulturen som friluftsmuseum har utvecklats i ambitionen att spegla en förfluten tid och också hur vi idag förmedlar vår historia. Karteringen utmynnade i en intern rapport för att personalen i första hand ska bli uppmärksam på vilka tidsskikt som finns och vad som kan förmedlas vidare till besökare. En annan viktig fråga är vilka områden som är värda att bevara och vilka områden som kan utvecklas. De källor som har använts är bland annat skisser, kartor, levnadsberättelser och fotografier som finns i Kulturens arkiv samt studier av de fysiska lämningar som finns kvar ovan jord. Parallellt arbetar nu en kulturmiljöutvecklare som ska belysa människorna som bott i husen och deras livsöden, samt en bebyggelseantikvarie som studerar byggnadernas utveckling och skick.

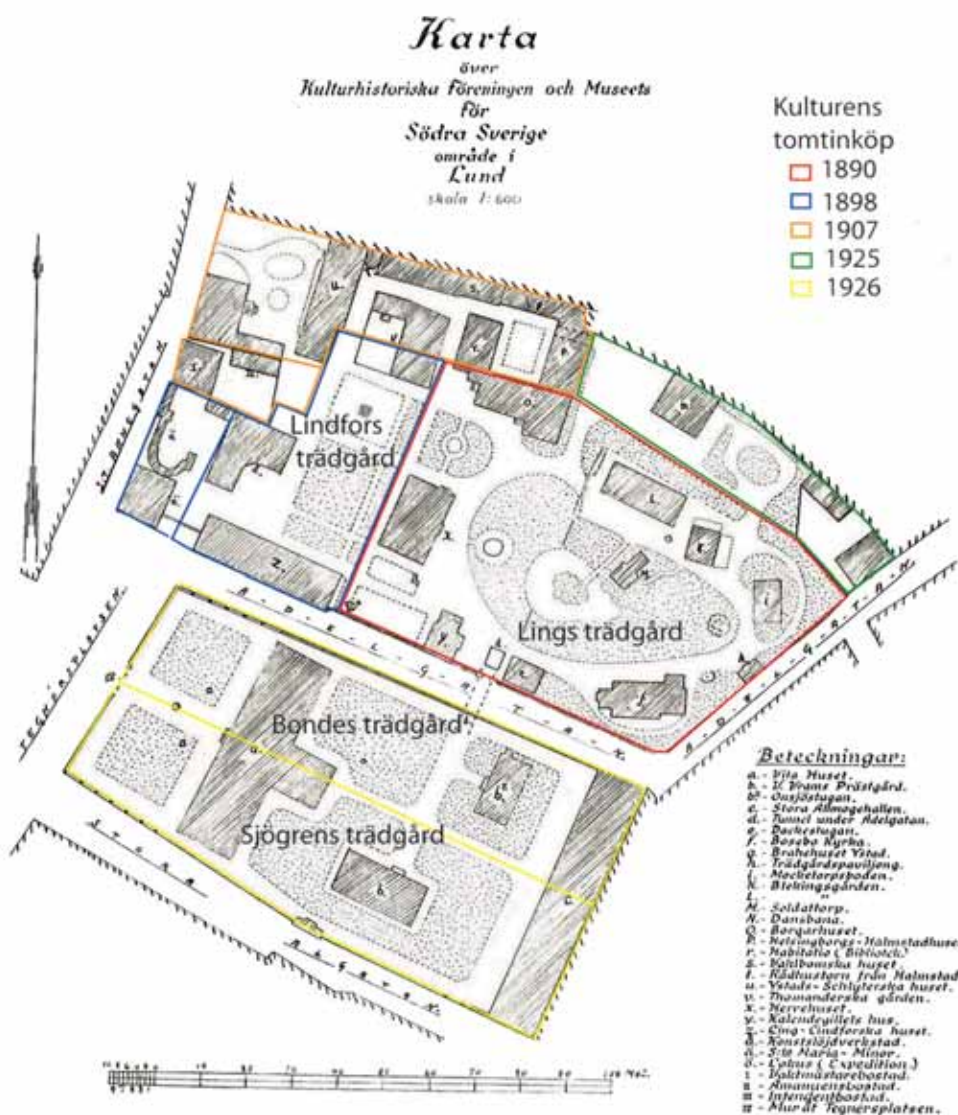
Staden kontra landsbygden

Ett stort hus i korsvirke och rött tegel byggdes 1891 för att visa hur borgarna i staden bodde. "Staden" separerades från "Landet" med en stenmur och den första stugan som mötte besökaren på landsbygdssidan var Blekingestugan med sina humlestöror, pittoreska inhägnader och getter som betade utanför huset. I dammen låg en urholkad ekstock och fiskeredskap som visade det primitiva fisket som utövats på landsbygden. Dagens besökare möts av ungefär samma utformning av områdena som sekelskiftets besökare gjorde. Stugor och hus har tillkommit sedan starten och om Bosmålatorpet står idag följande att läsa på Kulturens hemsida: "Torpet kommer från Bosmåla i Urshult, Småland och är byggt på 1850-talet. Det är byggt helt i trä med låga väggar för att spara på det dyra timret. Torpet byggdes för fattigt folk. Taket är täckt med näver och torv. När det 1924 flyttades till Kulturen byggdes det om för att visa hur indelta soldater bodde. Idag har torpet samma utseende som det hade när Kulturen köpte det."

Ett par granar och hamlade askar kantar Bosmålatorpets område, liksom en fortsättning på den tidigare nämnda stenmuren. En bit bakom torpet utanför museets område reser sig ett högt stenhus från slutet av 1800-talet och visar tydligt kontrasten mellan stadens expansion och ambitionen att bevara allmogens kultur – en utmaning för dagens besökare som får försöka hålla isär synintrycken.

Professor Lindfors trädgård

Museets område utvidgades 1898 då granntomten köptes av professor Lindfors dödsbo. Professorn var mycket trädgårdsintresserad och hans dotter beskrev vid ett senare tillfälle hur han exemplariskt skött om sina spaljerade aprikoser och päronträd som stod intill stallbyggnadens varma södervägg. Trädgården bestod av flera rektangulära gräskvarter med gångar i mellan, kantade med rosor och fruktträd. Den Lindforska trädgården införlivades i museet och de räta strikta gångarna ansågs passa väl in i Herrehusets miljö. Förändringen som Kulturen gjorde med den nyförvärvade tomten var att riva planket som skiljde friluftsmuseet och den nya tomten åt och att riva stallbyggnaden (Guldåker 2012 s. 86). I mer

■ Karta över friluftsmuseet Kulturen 1931 med de olika äldre inköpta tomterna markerade.

än 100 år kom fruktträdgården att finnas kvar och återplantering skedde kontinuerligt. Idag återstår endast ett valnötsträd planterat på 1950-talet, men förhoppningen är att en fruktträdgård åter ska finnas på plats inom en snar framtid.

Ruinromantik

I takt med att museets område utökades byggdes också idéerna på – vissa tankar fanns redan från början, men kunde först iscensättas efter hand. Ett exempel är "Lapidariet", den ruinromantiska plats som grundaren Georg Karlin ville skapa.

När staden Lund började inrätta ett centralt avloppssystem under 1890-talet stötte man också på medeltida lämningar. En mängd kloster och kyrkor fanns under medeltiden och vid reformationen 1538 revs många av de ståtliga sten- och tegelbyggnaderna. Många stenar återanvändes till andra byggnadsprojekt, men tuktade och huggna stenar blev också kvar i jorden. Karlin såg till att dokumenterande arkeologer från Kulturen fanns med vid avloppsgrävningarna och inför husbyggnationer. De påträffade medeltida bygg-

stenarna presenterades senare i Lapidariet som skuggades av höga träd. Således skulle befolkningen bli varse att under gatstenarna fanns en sedan länge glömd historia, ett Lund som varit högsäte för en mängd olika kyrkliga inrättningar och med en bebyggelsehistoria som sträckte sig långt tillbaka i tiden (Andrén 1980 s. 29).

Fram till 1920-talet lyckades Kulturen förvärva flera mindre tomter i kvarteret som tillsammans med friluftsmuseet bildade en enhet med både administrativa byggnader och personalbostäder. Flera arrangemang anordnades i parkområdet varje år, bland annat höstmarknader, invigningar av nya utställningar och inte minst kafferep under den stora kastanjen vid sidan om Herreshuset.

Familjen Bondes och doktor Sjögrens trädgårdar

1926 inköptes två tomter söder om friluftsmuseet inklusive en stor vit tvåfamiljsbostad som hade byggts 1854. Huset hade tre våningar med utsikt över Lundagård och Tegnérplatsen som ligger i anslutning till Lunds domkyrka.

Tack vare ett donerat fotoalbum från doktor Sjögren, som bodde på den ena halvan av tomten, och en skiss av Eva Bonde, boende på den andra tomthalvan, vet vi idag ganska väl hur de privata trädgårdarna var disponerade. De första ägarna hade kommit överens om att byggnaden skulle ge ett symmetriskt intryck och ha en gemensam inhägnad av spjälstaket i trä som ramade in de två stora tomterna. Innanför grindarna fanns böljande rabatter med sandgångar mellan. Ett större buskage och en Ornäsbjörk delade rumsligt av de båda trädgårdarna till respektive tomt. Utsikten från andra våningen mot Lundagård skulle inte skymmas av alltför höga träd. Körsbärsträd, magnolia och törnrosträd på stam dominerade framsidan som ramades in ytterligare av en klippt trädkrans bestående av lind, enligt Eva Bondes beskrivning.

Vid Kulturens övertagande av fastigheten 1926 gjorde man radikalt om dispositionen av fastigheten både exteriört och interiört. Uppdelningen av tvåfamiljsbostaden suddades ut och ingångspartiet centrerades för att leda in besökarna centralt på byggnaden. På baksidan byggdes en passage till Gamla området under Adelgatan som kom att kallas "Undergången", vilken murades av medeltida tuktade stenar. Gångstråk och kvarter anpassades till undergången och det enda som vittnade om de forna privata trädgårdarna var fruktträden och häcken som skiljde tomterna åt och som fick vara kvar med några öppningar. Fram till slutet av 1950-talet fanns rester kvar efter familjerna Bondes och Sjögrens trädgårdar, men i samband med senare omstruktureringar av verksamheten försvann de flesta spår ovan jord (Guldåker 2011).

Aja Guldåker, arkeolog

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Lund

Aja.Guldaker@kulturen.com

Referenser

- Andrén, A. 1980 *Lund*. Medeltidsstaden 26. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Guldåker, A. 2011 *Kulturens trädgårdar i friluftsmuseet 1890–2011*. Trädgårdsarkeologisk rapport, Kulturen. Lund
- Guldåker, A. 2012 De efterlängtrade trädgårdarna. *Kulturens årsbok 2012*. Lund
- Karlsson, E. 1938 Kulturens äldsta tomt. Dess ägare och bebyggelse från 1690-talet. *Kulturens årsbok 1938*. Lund.
- Kulturens hemsida www.kulturen.com/byggnader/landsbygd/bosmalatorpet/

Summary

The Bosmåla Cottage and the Noble House, gardens of Kulturen 1890–2011

Prior to 1900 the cities were growing and urban environments expanded as people in the countryside moved into towns looking for work. What would happen with the rich, colorful culture of the peasants? Industrialization meant hope for the future but also social stress. Nature and the countryside were a source of national pride and patriotism increased – together this led to the start in 1880 of a new association called Cultural Association of Southern Sweden (Kulturen).

After 10 years a stone house with a big garden in the middle of Lund was bought in the name of the association and the museum era began. The idea of showing the four classes: nobility, priests, bourgeois and peasants was created and plans were drawn for different houses to be rebuilt in the garden. The stone house was remodeled to a more aristocratic look. The garden outside was adapted to fit the idea of nobility. A brickhouse was built to show how the bourgeois in town lived. A little bit east of the *Town*, the *Countryside* began with a long stonewall with a wooden gate. In the countryside part, small wooden houses with turf roofs were presented and different types of fencing. The aim was to show the original environment of the country cottages by recreating a small piece of the landscape.

As the museum expanded, Kulturen bought the neighbouring houses and gardens. The museum used the layouts and plants of the former private gardens and also gathered stories about the former owners who had developed the gardens. Until 1926 the association acquired more properties for the museum and the last addition was the two properties of the families Bonde and Sjögren. An old medieval street split the new and old museum areas and a tunnel was dug under it to set up a connection. The layouts of the former private gardens with a lot of small paths and beds had to be changed to adapt to the new layout location.

2011 work began to gather information about the layout, plantings and uses of the former private gardens and also to map the different time-layers in the museum area. There are a lot of histories to take into account, both material remains and stories from the medieval period up to the time the museum was formed, and also about how the gardens have changed since they became part of the museum. In parallel projects others are studying the history of the buildings and the people who lived in them. This work has opened our eyes with regard to how we are presenting the past to visitors and how the museum area can be preserved and developed in the future.

En handelsträdgård i Stockholms skärgård

Inger Olausson

Erik Nilsson inledde sin yrkesbana som handelsträdgårdsmästare på Runmarö i Stockholms skärgård vid 14 års ålder, år 1929, och upphörde att odla först när hans syn försämrades i åttioårsåldern. Odlingarna omfattade knappt ett halvt hektar med som mest tre växthus och omkring hundra drivbänkar. Blommor, grönsaker, rotfrukter och bär fraktades med båt till kunderna i Sandhamn.

Stora mängder grönsaker, rotfrukter, blommor, frukt och bär odlades i handelsträdgårdar under 1900-talets första hälft. Produktionen i Sverige ökade tjugo gånger från 1880-talet till 1930-talet och importen ökade lika mycket. Kopplingen mellan trädgårdsföretag och städer var mycket stark. Den snabbt växande stadsbefolkningen hade begränsad möjlighet till egen odling. Enbart i Stockholms län fanns fler än 1 700 handelsträdgårdar från 1930-talet och fram till 1970-talets mitt. De flesta trädgårdsprodukter är ömtåliga och skrymmande färskvaror som behöver konsumeras snabbt efter skörd därför var korta avstånd till marknaden viktigt. Handels-trädgårdarna låg ofta i nära anslutning eller med goda kommunikationer till marknaden, vilket har bidragit till att de ofta försvunnit spårlöst då städerna expanderat och tagit marken i anspråk.

Arkivet efter en handelsträdgård

Materialet från Erik Nilssons handelsträdgård på Runmarö är rikt och unikt. Det har donerats till Centrum för näringslivshistoria och är ett värdefullt bidrag till trädgårdshistorisk forskning. Jag använder det i en avhandling om handelsträdgårdar i Stockholms närhet under perioden 1900–1950, där företaget utgör en av fyra fallstudier.

Erik Nilssons handelsträdgård hade både typiska och atypiska drag. Trädgårdsföretagen var relativt små vid denna tid. I företags-räkningen från 1931 framgår att upp till tre personer sysselsattes vid 75 procent av landets alla handelsträdgårdar (Kommerskollegium 1935). Erik Nilssons handelsträdgård hade en odlingsareal på 0,4 hektar. Av de ca 3 000 handelsträdgårdar som finns med i verket *Svenska trädgårdar* från 1930-talets slut, omfattade drygt 75 procent maximalt tre hektar (Lind & Thulin 1939 och 1940). De flesta odlade både på friland, i bänkgårdar och under glas och hade en stor bredd i det saluförda sortimentet, särskilt om företaget låg i enskilt läge där konkurrensen med andra företag inte var så stor. I exempelvis Hässelby eller Tungelsta, där en mängd handelsträdgårdar låg samlade, var det vanligare med en specialisering på ett fåtal kulturer och sorter i de enskilda företagen. Det var mindre vanligt att företagen drevs av en ensam person, som i Nilssons fall. Många hade hjälp av familjemedlemmar eller av anställd personal.

Det finns material från år 1929 och fram till att handelsträdgården avvecklades på 1980-talet, med en lucka under åren 1940–1944. Rikligast är materialet från 1960–1970-talen. Det består främst av kassaböcker, verifikationer och deklarationer, men även av brev, anteckningsböcker, almanackor, jordanalysresultat och andra dokument, böcker och tidningar. I de äldsta handskrivna kassaböckerna finns uppgifter om vad som odlades, skördades och såldes, intäkter och kostnader, varvat med personliga anteckningar. Dessa rör exempelvis odlingsförsöken med olika sorter av främst

grönsaker, investeringar, framgångar och resonemang om hur skördarna kunde förbättras genom exempelvis bättre gödsling och gallring.

Under de första åren redovisade Nilsson sin egen arbetade tid som en kostnad, med förhoppningen att kunna ta ut en lön för sin arbetsinsats i företaget: "Rensning och diverse annat arbete om 3 dagsverken a 4 kr per dag", "Höstgrävning och diverse annat dylikt arbete 2 dagsverken". Det medför att vi kan få en bild över vilka arbeten som utfördes under dessa år. Efter år 1932 upphörde de detaljerade anteckningarna och uppgifterna om vad som odlades i handelsträdgården är knapphändiga. Sålta varor redovisades som "Sålt div. grönsaker och frukt", "Sålt diverse grönsaker och jordgubbar" och senare användes enbart "Sålt diverse trädgårdsalster". Uppgifterna om inköp och investeringar är däremot mer utförliga och från många år finns verifikationer bevarade, bland annat med beställningslistor av fröer, sticklingar, lökar och plantor. Fleråriga växter och växter som Nilsson eventuellt själv förökade upp från moderplantor eller insamlade fröer, är inte synliga i detta material. Materialet har kompletterats med muntliga uppgifter från Erik Nilssons brorsdotter, Birgitta von der Burg, som även har bidragit med privata bilder.

14-årig företagare

Erik Nilssons intresse för trädgårdsodling väcktes efter att ha arbetat en säsong hos en odlare på Runmarö. Han trivdes med arbetet och hans far sa då att "ska du jobba med sånt så kan du väl odla här hemma". Som 14-åring, 1929, planterade Nilsson 200 jordgubbsplantor i föräldrarnas trädgård, följt av ytterligare 1 000 våren därefter.

De första åren fick varje odlingsland ett uppslag i anteckningsböckerna – jordgubbsodlingen, fruktträdgården, vitkålsodlingen, hallonodlingen och från 1932 drivbänken och blomsterodlingen. Därmed blev det tydligt hur mycket arbete, gödsel och andra resurser som lades ner på respektive odlingar och resultaten utvärderades. Ett exempel är följande: "Hallonodlingen vart under 1932 bra. Sammanlagt plockades 38 liter hallon till ett pris av 28 kr. Detta är ju egentligen dåligt på 150 buskar, men de hava ej heller fått någon vidare god skötsel varför en vinst på 5 kr dock uppstod. Jordgubbslandet som är ungefär 4 gånger så stort lämnade emellertid ett netto på 85 kronor, dock var här fråga om rekordskörd. Jordgubbarna är emellertid de avgjort bästa."

Anteckningarna om jordgubbar återkom flera gånger: "Jordgubbsodling är utan tvivel den mest lönande av all trädgårdsodling. Inga andra odlingar kunna uppvisa liknande vinster. Skall därför plantera så mycket jordgubbar som någonsin är möjligt."

Redan under de första åren fanns ett brett sortiment av frukt, bär, grönsaker och blommor till försäljning och det blev aldrig så att han satsade på enbart bärodling, annars var just jordgubbsodlingen i Stockholms skärgård omfattande. Bären odlades i stora mängder på flera skärgårdsöar från slutet av 1800-talet, till exempel på Möja och Harö, och såldes i Stockholm.

■ Erik Nilssons försäljning på torget i Sandhamn.
(Fotograf u.u. Bild i privat ägo)

Torgförsäljning i Sandhamn

Sommartid fanns en förmögen kundkrets i Sandhamn som efterfrågade trädgårdsprodukter och dessa blev Erik Nilssons kunder. Vattenvägen från Runmarö går över Gråskärsfjärden och är ca 4,5 sjömil. Nilsson var inte ensam om att sälja grönsaker och bär i Sandhamn, men anteckningarna från 1932 tyder på att han var framgångsrik: "Grönsakerna gingo även utmärkt trots hård konkurrens, särskilt ärter och blomkål rönt strykande åtgång."

Produkterna såldes ur torglådor som Nilsson själv hade snickrat ihop. De fylldes hemma i trädgården och drogs ner till båten på en pirra. Lådorna var tunga även innan de fylldes, så det var säkert slitsamt att få dem i och ur båten, fullastade med trädgårdsalster. I Sandhamn ställdes de upp på bockar och produkterna behövde därför inte packas om. Grönsaker och rotfrukter såldes i papperspåsar, blommorna bands med bast till buketter och slogs in i silkespapper.

Försäljning skedde till mer än 80 procent under juni – september och främst i Sandhamn. Under den övriga tiden på året ökade försäljningen något över tid, vilket kan tyda på att runmaröborna köpte mer trädgårdsprodukter. Om försäljningen 1932 skriver Nilsson följande: "Under tiden 15 juli–15 augusti var den verkliga högsäsongen och förtjänades under denna tid cirka 300 kronor men så gjordes också 3 resor i veckan, tisdag, torsdag och lördag. Sedan slopades tisdagsturen samt så småningom även torsdagsturen. Detta gäller Sandhamn. Hemma på Runmarö såldes även rätt bra, cirka dubbelt så mycket som i fjol."

Ett allt bredare sortiment

Odlingarna påbörjades tidigt på våren för att få salufärdiga produkter i juni. Drivbänkar och växthus var en förutsättning för en tidig produktion. För ett litet företag som Erik Nilssons med direktförsäljning till kunder var en diversifierad produktion en förutsättning. Tendensen var att trädgårdsföretagen specialiserade sig allt mer på ett fåtal växtslag, men hans kunder efterfrågade ett brett, varierat sortiment. Nilsson breddade istället utbudet över tid, framför allt av blommor, både i buketter och som krukväxter.

Man får intrycket att Nilsson noggrant planerade företagets utveckling och sparade ihop pengar till kommande investeringar. Verksamheten byggdes upp stegvis och det syns tydligt i materialet att detta resulterade i en breddad produktion och ökande intäkter. De första drivbänkarna innebar att småplantor och primörer kunde drivas fram tidigare på säsongen. Året efter att det första växthuset byggdes utökades sortimentet med tomater, slanggurka, krysanterum och pelargoner och försäljningen ökade med nära 60 procent. Med ett växthus fanns möjlighet att odla antingen gurka eller tomater, men när det andra växthuset stod klart fungerade ett som gurkhus och ett som tomathus.

Att bemästra torkan och ohyrn

Torkan var ett återkommande problem på Runmarö. Uppgifter om detta återkommer i materialet och illustrerar hur svåra odlingsförhållandena kunde vara. 1932 skrev Erik Nilsson att det inte

kommit en droppe regn under perioden 25 juni–17 juli och mycket arbete lades ner på att vattna odlingarna. 4 800 liter gick åt i jordgubbslandet under denna torkperiod.

Det finns även anteckningar om torkan i en almanacka från 1943. Den 6 juni 1943: "Vid denna tid var torkan mycket besvärlig och vattning med sjövattnet i stor skala begynte denna dag". Den 8 juli samma år: "På kvällen denna dag kom äntligen ett litet regn, det första sedan snösmältningen i januari." Den 10 augusti: "Vid denna tid var torkan definitivt slut. Härefter föll ofta regn i ganska stora mängder."

Avståndet till Nore träsk, den insjö som ligger närmast Nilssons trädgård, är ca 600 meter. 1950 investerades i 625 meter vattenledningsrör. Han gjorde en egen konstruktion vid sjön för att kunna pumpa och leda vatten ned till sina odlingar och därmed säkra behovet av bevattningsvattnet under kommande torrsomrar.

Användningen av kemiska växtskyddsmedel var en självklarhet för de flesta trädgårdsmästare vid denna tid. Debatten om att kemiska växtskyddsmedel skulle vara något negativt hade inte kommit igång, utan de sågs som en revolutionerande hjälp i arbetet att få fram produkter av hög kvalitet. Från mitten av 1940-talet ökade Nilssons inköp av växtskyddsmedel. Växthusen medförde att insekter och sjukdomar frodades i den varma, fuktiga miljön och beroendet av kemikalier ökade. 1950 köptes flera olika medel mot insekter, till exempel tjäremulsion för besprutning av fruktträd och Toxidol-emulsion, en koncentrad insektsdödare som bland annat innehöll DDT.

Utöver trädgården var Erik Nilsson engagerad i föreningsliv, politik och kyrka, vilket tyder på att han hade tid över till annat än odlingarna. Han arbetade med att förbättra möjligheterna att bo, leva och driva en verksamhet på ön. Nilsson hittade en produktionsform och ett sortiment som fungerade för hans överlevnad. Han gick bort våren 2008, nära 93 år gammal, och lär ha sagt att om han fick börja om sitt liv skulle han återigen valt trädgårdsmästaryrket.

Inger Olausson, hortonom och doktorand

Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi
Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala
inger.olausson@slu.se

Källor

Centrum för näringslivshistoria
Erik Nilssons Handelsträdgårds arkiv 1929–1998.

Informant

Birgitta von der Burg, Runmarö 2008-08-26.

Tryckta källor

Kommerskollegium *1931 års företagsräkning*. Kommerskollegium, Stockholm 1935.

Lind, Eric & Thulin, J.A. (red) *Svenska trädgårdar*. Band 1–2. Svenska yrkesförlaget, Stockholm 1939–1940.

Reliktplanter i historiske hager

– noen synspunkter omkring begrepet og dateringen

Per Arvid Åsen

Definisjonen av ordet relikht fra den norske bokmålsordboka er “relikht (latin, relinquere ‘etterlate’) isolert rest av planter eller dyr som ellers er utdødd; rest fra en tidligere periodes kultur”. Hvordan kan vi vite at en plante på et gitt sted virkelig stammer fra den tidsepoken vi tror eller håper på?

Bernt Løjtnant er den som har publisert mest omkring begrepet *relikhtplanter* i Norden. Han definerer relikhtplanter fra et middelalderlig ståsted, og har registrert 250–270 forskjellige middelalderlige relikhtarter i Danmark: ”I løbet af middelalderen og senere forvilede mange af de gamle urter sig fra haverne til omgivelserne. Ude ved gårderne og i f. eks. landsbyer og fiskerlejer kan vi i dag finde disse middelalderlige kulturplanter som forvilede relikter, som også kaldes for levende fortidsminder” (Løjtnant 2007 a,b, 2008).

Selvstg finnes det relikter fra andre epoker, og ville planter kan også betegnes som relikter, for eksempel blir kongsbregne (*Osmunda regalis*) betegnet som en relikht fra tidligere tiders varmekjære flora. I 1951 skrev Knut Fægri at kvannngarden var ”en parkhistorisk relikht,” og Gammelhagen på Reins kloster er blitt betegnet som en middelalderhage (Sundfør 1996), altså en hagerelikt fra middelalderen!

Det har nok vært en del ønsketekning i forhold til middelalderen og begrepet klosterrelikter. Klosterplantene er forbundet med en romantisk nostalgi. Vi ser for oss munk og nonne vandre omkring i klosterhagene, og krydderduftene slår mot oss. Det er bare å lytte til musikken ”In a monastery garden,” lukke øynene, og vi er fullstendig fortapt eller kanskje vi skulle si forgapt. Derfor ønsker vi så inderlig at akeleien (*Aquilegia vulgaris*) eller bulmeurten (*Hyoscyamus niger*) er middelalderlige, men er de egentlig det? Johan Lange fortalte allerede i 1997 om ”Klosterplanter” før klostre byggedes i Norden, og nylig har Jens Heimdahl (2010) vist oss at det trolig fantes et etablert byhagebruk i Norden før klostrene ble etablert. Hva slags relikter er det da snakk om? Vikinghagerelikter?

Middelalderbyen Trondheim er et godt eksempel på hvor problematisk dette er. Vi har usedvanlig mye arkeobotanisk dokumentasjon, tilbake til vikingtid og enda eldre, frem til 1800-tallet (Sandvik 2006). I tillegg finnes det skriftlig dokumentasjon på hagebruk tilbake til 1311 og frem til nåtiden, slik at det i dag er kjent minst 1085 arter ville, forvilede eller tilfeldig innførte planter i Trondheim (Åsen 2013). Hvor mange av disse ble dyrket i klosterhagene?

Det var fem klostre i Trondheim mellom 1100 og 1537. Med tanke på all den hageaktivitet som har vært etter middelalderen, hvor omtrent alt vi kjenner av europeiske klosterplanter ble dyrket i de etterreformatoriske hagene, blir det umulig å peke på sikre planterelikter fra middelalderen. Et eksempel: Slyngsøtvier (*Solanum dulcamara*) er funnet arkeobotanisk i vikingtid og mellom 1500–1700, videre angitt fra 1766 og sporadisk til 2009. Er dette en relikht fra vikingtiden, eller fra senmiddelalderen? *Stipites Dulcamaræ* er oppført i den norske farmakopeen fra 1772 til 1879. Sannsynligvis ble den dyrket i apotekrhagene og kan kanskje betegnes som

en apotekrhagerelikt fra 1600- og 1700-tallet? Imidlertid er det en vanlig oppfatning at planten er vill i Norge (Lid & Lid 2005), kanskje ingen relikht i det hele tatt?

I Danmark synes alt være så mye enklere. Løjtnant har registrert relikhtfloraen på 300 middelalderlige borggruiner. Fra 54 av disse borgene kjennes tidpunktet for nedleggelsen, og dermed en angivelse av perioden når relikhtplantene ble dyrket (Løjtnant 2008).

Reliktplanter er levende fortidsminner, helst knyttet til spesielle lokaliteter, i vårt tilfelle middelalderlokaliteter og som på forskjellig vis har overlevd på stedet i lang tid, helt siden middelalderen, da de ble dyrket som medisinerplanter, giftplanter, fargeplanter, duftplanter samt krydder- og grønnsaksplanter og enkelte andre nyttevekster. Særlig urter, men enkelte vedplanter kan også betegnes relikhtplanter, for eksempel berberis (*Berberis vulgaris*), kreke (*Prunus domestica* ssp. *insititia*), ask (*Fraxinus excelsior*) og surkirsebær (*Prunus cerasus*).

Vi kan dele relikhtplantene inn i såkalte dvaleplanter, hvis frø er bevart i jorda og kan spire på samme plass etter mange hundre år, eksempler er bulmeurt (*Hyoscyamus niger*) og giftkjeks (*Conium maculatum*). Andre relikhtplanter er flerårige og overlever med sin foryngelsesevne på stedet i århundrer når de bare får anledning til sin årlige utvikling, for eksempel legepestrot (*Petasites hybridus*). En tredje gruppe, mindre sikre relikhtplanter, er mer eller mindre stedbundne ett-årige til kortlevde flerårige, eksempelvis hundetunge (*Cynoglossum officinalis*) og svaleurt (*Chelidonium majus*). Den fjerde og kanskje største gruppen omfatter mulige relikhtplanter med stor spredningsevne, for eksempel borrar (*Arctium*) og kattost (*Malva*) (Lange 1972; Christiansen & Prehn 2003; Bunne 2010).

■ Småkattost (*Malva neglecta*) fra grusgang på Marstrand kirkegård. En middelalderrelikht? Her lå det et fransiskanererkloster i middelalderen. (Foto Per Arvid Åsen, september 2011)

Under et møte om blant annet reliktpanter i Egilsstaðir på Island juli 2012 i regi av Nordgen, ble det problematisert omkring selve begrepet reliktpanter, og det kom frem enkelte motforestillinger. Noen mente at det var mer eller mindre ubrukelig, og en konklusjon ble ikke fremlagt. Debatten var preget av hva slags ståsted man hadde innenfor botanikken/arkeologien. Men det var vel enighet om at skulle begrepet ha noen mening, måtte det knyttes til *sted*. Det er også av største viktighet at man er kritisk til kildene, altså hvor man henter sine opplysninger fra om en gitt plante.

Per Arvid Åsen, førstekonservator

Agder naturmuseum og botanisk hage, Kristiansand, Norge
 per.aasen@kristiansand.kommune.no

Kilder

- Bokmålsordboka, tilgjengelig [http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP&bokmaal=+](http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP&bokmaal=)
- Bunne, C. *Sällskapet örtagårdens vänners trädgård i Vadstena – Aktuellt växtinnehåll i historisk belysning och med sikt framåt. The garden of "Friends of the Garden Society" in Vadstena – An account of the present day plant collection with reference to its history and future development.* Vadstena 2010.
- Christiansen, Hans Guldager & Prehn, Birger Kalundborgs gamle kulturplanter på museum. *Årbog Kalundborg og Omegns Museum* 2003, s. 88–96.
- Fægri, Knut Kvanngården, en parkhistorisk relik. *Lustgården* 31-32/1951, s. 5–17.
- Heimdahl, Jens Barbariska trädgårdsmästare. Nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut. *Fornvännen* 104/2010, s. 265–280.
- Lange, Johan "Klosterplanter" før klostre byggedes i Norden. *Fra kvangård til humlekule* 27/1997, s. 18–23.
- Lange, Johan *Levende fortidsminner. Ukrudt, kulturhistorie, forsvarshistorie.* Nationalmuseet, København, 1972.
- Lid, Johannes & Lid, Dagny Tande *Norsk flora*, Det Norske Samlaget, Oslo, 7. utgåve ved Reidar Elven, 2005.
- Løjtnant, Bernt Temanummer: Levende fortidsminner. *Geirfuglen* 43(3)/2007a, s. 1–45.
- Løjtnant, Bernt Levende levn. *Skalk* 2007(4)/2007b, s. 11–15
- Løjtnant, Bernt Dvaleplanter. *Fra kvangård til humlekule* 2008(38)/2008, s. 27–32.
- Sandvik, Paula Utigard *Frå Nidarosen til Nidarneset: Ein integrert naturvitenskapleg – arkeologisk – historisk rekonstruksjon av framveksten av Trondheim.* Norges Teknisk-Naturvitenskapelig Universitet (NTNU). Doktoravhandling, Trondheim 2006.
- Sundfør, Kari Hanne Klynderud *Gammelbagen på Reins kloster – en middelalderhage.* Hovedoppgave, Norges Landbrukshøgskole (NLH), Ås 1996.
- Åsen, Per Arvid *Norske klosterplanter – levende kulturminner fra middelalderen.* In prep (2013).

Att definiera en mångskiftande majoritet

Om försök att avgränsa begreppet folkliga trädgårdar

Maria Flinck

När jag berättar vad jag forskar om, verkar lyssnarna/läsarna skapa sig olika bilder av vilka slags trädgårdar det handlar om, beroende på om jag säger trädgårdars historia eller om jag säger folkliga trädgårdars historia.

Ibland har jag avkrävt en definition av vad jag menade med folkliga trädgårdar. För mig har begreppet varit oproblematiskt eftersom jag är intresserad av alla slags trädgårdar från alla tider. Jag har studerat trädgårdar som hört till bondgårdar, herrgårdar, torp, prästgårdar, skolor, stadspalats, borgargårdar, arbetarbostäder, apotek, järnvägsstationer, villor och egna hem.

Jag försökte hitta något sätt att avgränsa begreppet folkliga trädgårdar, men ju mer jag försökte desto större blev gruppen. VAD hade alla dessa trädgårdar gemensamt? Hade de NÅGOT gemensamt? De kan se ut hur som helst, innehålla vad som helst, användas på många olika sätt och skötas på alla upptänkliga sätt. Även när jag begränsade mig till enbart Sverige, tycktes det omöjligt att formulera en tydlig definition.

Jag fick svindel när jag första gången insåg att folkliga trädgårdar har funnits i alla tider, i alla delar av världen, i alla kulturer. De är en överväldigande majoritet av världens trädgårdar. De syns dock sällan i forskningen om trädgårdshistoria, där ett fåtal typer av trädgårdar dominerar. Folkliga trädgårdar är lika sällsynta bland de trädgårdar som utpekats som vårt kulturarv.

Två definitioner

Här utgår jag enbart från några engelska texter, men det finns forskning publicerad på andra språk också, bl a franska och tyska. Bland de engelska termer som används om folkliga trädgårdar finns:

vernacular, ordinary eller *common gardens* – folkliga, vanliga eller allmänna trädgårdar

gardens inspired by popular culture – trädgårdar inspirerade av populärkultur

locally-distinctive gardens – trädgårdar med lokala särdrag

Jag hittade två huvudvarianter av definitioner av dessa trädgårdar: 1. Negativa definitioner. Författarna definierade folkliga trädgårdar genom att säga vad de INTE är eller beskriver dem som motsats till andra (underförstått icke-folkliga) trädgårdar. Dessa icke-folkliga trädgårdar verkade dock aldrig behöva definieras.¹

2. Antropologiska definitioner. Författarna ser de folkliga trädgårdarna som uttryck för kulturella, sociala och ekonomiska förhållanden. De bevarade historiska folkliga trädgårdarna är källor som kan berätta om platsens historia och människornas förhållanden vid olika tider. Dessa definitioner blev ofta så vida att alla slags trädgårdar, historiska och nutida, folkliga och kungliga, kunde räknas dit.²

De folkliga och de andra

I beskrivningen av de folkliga trädgårdarna i dessa texter framträder samtidigt skuggan av en annan grupp som dock inte uttryckligen definieras. Dessa kallas *polite, great, princely, elite* eller *high culture gardens*. Ofta beskrivs de folkliga som att de saknade något eller på annat sätt negativt i förhållande till den andra gruppen.

Det är inte ovanligt att den rådande sociala normen är osynlig medan det avvikande blir synligt. Etnologer, antropologer och andra kulturforskare arbetar med att synliggöra de osynliga normerna för att kunna utforska kulturella förhållanden. Exempel på det är mannen som norm, vilket synliggjorts av genusforskare, och den borgerliga kulturens norm, som synliggjorts av forskare som studerar klassförhållanden.

Den osynliga normen för begreppet historisk trädgård är i detta fall en trädgård som tillhör/anlagts av personer inom den bildade välbärgade eliten. Att just dessa trädgårdar uppmärksammas först inom trädgårdshistoria kan bero på att historisk forskning tidigare ägnades åt politiska makthavare, det vill säga i första hand män med makt och pengar. Sedan kom konst- och arkitekturhistoriker att studera samma personer, men i deras roll som byggherrar och beställare av konstverk eller trädgårdsanläggningar.

Folkliga trädgårdar

- vanliga, ordinära
- måttlig storlek, smaskalig, lågmäld
- ägare i lägre samhällsklass
- utförd och skött av ägaren själv
- tillkomsten är en process
- kopplad till platsen, lokala material, lokalt tillgängliga växter
- kortlivade material, även kortlivade växter (perenner och annueller)
- bygger på lokal eller etnisk estetik
- plockar upp delar av idéer och tekniker från elitkulturen

Skuggan av ickefolkliga trädgårdar

- konstverk
- storslagna, monumentala
- ägare som tillhör välbärgad elit
- planeras av namngiven formgivare, sköts av anställd professionell personal
- anläggs under en avgränsad tidsperiod
- kräver kraftfulla ingrepp i naturen
- hållbar struktur och material, även långlivade växter (träd)
- beskrivs i estetiska termer
- medveten ikonografi

I nästa steg kom de storslagna byggnadsverk och trädgårdar som de mäktiga männen lämnat efter sig att utnämnas till kulturarv. Det tog lång tid innan någon började uppmärksamma det vanliga, det lokala eller det folkliga.

Dessa två motsatsbilder av folkliga trädgårdar och elitens trädgårdar är inte direkt felaktiga men blir svåra att använda i praktiken. Jämför man ytterligheterna torpträdgårdar och slottsträdgårdar är skillnaderna uppenbara, men exakt var drar man gränsen mellan folkets trädgårdar och elitens?

Det finns exempel på trädgårdar som på olika sätt överskrider gränsen:

- trädgårdar vid bondgårdar från omkring 1870 och framåt vilka ritades och planerades av länsträdgårdsmästare, dvs namngivna formgivare utbildade i trädgårdens teori och praktik.
- trädgårdar vid herrgårdar helt eller delvis planerade av ägaren själv. Det tunga anläggningsarbetet utfördes av anställd trädgårdspersonal, men ägarfamiljen deltog i det löpande trädgårdsarbetet under vissa perioder på året. I en del familjer hade barnen i beting att arbeta i köksträdgården under trädgårdsmästaren.
- stadsborgares små trädgårdar, anlagda och skötta av trädgårdsmästare, inte på heltid, men en eller ett par dagar i veckan. De innehöll mest nyttoodlingar men fruktträd och andra träd brandförsäkrades som långsiktiga ekonomiska investeringar.

När man tittar närmare på trädgårdarna som de framträder i de historiska källorna verkar det kunna finnas lika stor variation inom den ena eller andra kategorin som mellan de två kategorierna folkliga eller elitsträdgårdar.

Trädgård som kulturuttryck

Denna definition är enligt Michel Conan (1993) antropologisk och mer preciserad för att kunna fungera för vidare forskning. Utgångspunkten är att de folkliga trädgårdarna, liksom andra kultur- och konstformer, ses som uttryck för kulturella, sociala och ekonomiska förhållanden.

Problemet här är att formuleringen av begreppet folkliga trädgårdar blir så inkluderande att alla slags trädgårdar kan omfattas av definitionen, inte bara de folkliga. Alla trädgårdar är artefakter, i olika grad anlagda, odlade och ordnade av människor. Alla slags trädgårdar har utvecklats, förvalts och spridits inom en grupp i samhället. Två punkter talar om trädgården som en privat plats,

men i övrigt kan definitionen även omfatta offentliga anläggningar som stadsparker och begravningsplatser.

Att folkliga trädgårdar skulle vara resultat enbart av praktik, inte teori (6:e punkten), är en ganska vanlig missuppfattning. Alla trädgårdar är resultat av både praktik och teori, om teori här förstås som ett system av idéer. Alla kulturer har idéer om människans relation till naturen, till platsen där man bor och om människans och naturens relation till det gudomliga/övernaturliga. Idéer om människans relation till naturen är grundläggande för trädgårdars utformning, även om de idéerna inte är nedskrivna teoretiska system. Idéerna kan ingå i den osynliga normen för hur en riktig trädgård ska se ut och användas omedvetet av den enskilde. (se även David E. Cooper *A Philosophy of Gardens* 2006)

En definition som omfattar alla trädgårdar är inte särskilt användbar för forskare som kan behöva beskriva skillnader mellan olika trädgårdar eller mer nyanserat visa den stora variation som finns.

Många olika kategorier

Vi behöver ett annat sätt att kategorisera trädgårdar som gör det möjligt att urskilja och jämföra olika grupper. En lösning kan vara att man tydligt beskriver den kategori/grupp trädgårdar man forskar om. Det finns många fler urskiljbara kategorier trädgårdar än man först tror.

Med utgångspunkt i den antropologiska definitionen av trädgård som kulturuttryck, behöver man beskriva hur trädgården ser ut och vad den innehåller, dess funktioner, skötsel och dekorationer. Man behöver beskriva den grupp människor som anlägger den sortens trädgårdar, deras socialgrupp, utbildning, yrken, ekonomiska tillgångar, ålder och kön. Man behöver beskriva platsen och tiden, vilka kunskaper och idéer om trädgårdar som var tillgängliga för den gruppen människor, deras odlingskunskaper, odlingstekniker och deras växtval.

Med detta synsätt blir många fler sorters trädgårdar intressanta för historisk forskning. Det blir möjligt att analysera en större variation än hittills inom trädgårdarnas historia och man kan sätta in enskilda trädgårdar i sitt rätta sammanhang. Det blir lättare att urskilja vad som är tidens mode och vad som är individuell smak hos både trädgårdsägare och professionella formgivare. Vi skulle också slippa stilhistoriska generaliseringar, som säger mer om vår egen bristande tolkningsförmåga än om vilka idéer de som anlade trädgården hade.

Detta sätt att tänka används redan inom trädgårdshistorisk forskning och ger intressanta resultat. Se t ex Dumbarton Oaks skrifter *Gardens, City Life and Culture* (2008) och *Bourgeois and Aristocratic Cultural Encounters in Garden Art, 1550–1850* (2002). I dessa artiklar beskrivs olika kategorier trädgårdar, dock enbart inom samhällets övre skikt.

De viktiga vanliga

Men de minsta, vanligaste och enklaste trädgårdarna är det fortfarande svårt att hitta någon forskning om. Men den finns, se t ex Helle Ravns undersökning av danska parcellhushaver. För att det ska bli möjligt att motivera varför små, vanliga trädgårdar eller trädgårdar med lokala särdrag är viktiga att dokumentera och bevara, behöver alla slags trädgårdar studeras i ett historiskt perspektiv. Bilden av vår historia kommer att bli väldigt skev om bara de unika trädgårdarna och de välbärgades trädgårdar synliggörs

Antropologisk definition av folklig trädgård

1. artefakt
2. av människan anlagt ekologiskt system
3. formad av odling och av människan arrangerad ordning
4. formen utvecklad inom en (sub)grupp i samhället
5. formen förvalts och sprids av gruppens efterlevande (tradition)
6. resultat av praktik, inte teori
7. privat plats beroende av lokala förhållanden
8. plats för privat produktion (även immateriell)
9. odling och ordnande ger platsen betydelse för innehavaren
10. allmän plats genom utnyttjande av delade kulturella referenser

i forskningen. Därmed kommer också urvalet av vilka trädgårdar som ska räknas till kulturarvet att bli lika skevt.

Vad händer då med begreppet folkliga trädgårdar, när det uppenbarligen inte går att avgränsa eller definiera tydligt? Det är fortfarande användbart som ett generellt övergripande begrepp, men vill man forska om en viss typ av trädgårdar måste man formulera en tydligare definition av just den sortens trädgårdar.

Föreläsning hållen på "Grønne kulturminner" hyllningsseminarium till Mette Eggen, maj 2011 på Universitet for miljø- og biovitenskap, Ås, Norge.

Maria Flinck, fil.kand., trädgårdshistoriker
maria.flinck@bredband.net

Noter

- 1 John Dixon Hunt & Joachim Wolschke-Bulmahn "Introduction" *The Vernacular Garden*, Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, Washington DC 1993; Judith Roberts "Researching the Vernacular Garden." *Landscape Research*, Vol 21, No 2, 1996.
- 2 Michel Conan "The *Hortillonnages*: Reflections on a Vanishing Gardeners' Culture."; Todd Longstaffe-Gowan "Private Urban Gardening in England, 1700–1830: On the Art of Sinking." Båda i: *The Vernacular Garden*, Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, Washington DC 1993.

Trädgårdsmästarens arbete i historisk miljö

Monica Christiansson

Konferensen "Trädgårdsmästarens arbete i historisk miljö" arrangerades av Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet och hölls i Mariestad på Trädgårdens skola den 25–26 oktober 2011.

Syftet med konferensen var att trädgårdsmästare som arbetar praktiskt med vård och skötsel av historiska trädgårdar skulle samlas för att utbyta erfarenheter. Fokus lades främst på värdet av trädgårdsmästarens hantverksskunskaper. Intresset för ämnet visade sig vara mycket stort då omkring hundra deltagare anmält sig. Olika projekt som rör historisk miljö och historiskt växtmaterial belystes av flera föredragshållare. Även behovet av utökad forskning och dokumentation samt kunskaps- och erfarenhetsutbyte diskuterades.

Programmet inleddes med att Linda Lindblad, kommunikatör, och Gunnar Almevik, verksamhetsledare, i korthet presenterade Hantverkslaboratoriets verksamhet och dess målsättning att utgöra ett nationellt centrum för kulturmiljöns hantverk. Skolans uppdrag är först och främst att säkra hotade och svaga hantverksskunskaper men även att initiera hantverksinriktad forskning samt att stimulera utvecklingsarbete inom kulturmiljövårdens praktik.

Tre olika teman presenterades vilka sedan diskuterades gruppvis. Den första seminariegruppen leddes av Tina Westerlund, lärare och doktorand vid Hantverkslaboratoriet, som presenterade sitt projekt "Förökning av historiskt växtmaterial". Projektet går ut på att undersöka och beskriva trädgårdsmästarens arbete genom identifiering av "verktyg" och "procedurer" vilka dokumenteras med hjälp av textade bildserier och filmsekvenser. Målgruppen för projektet är främst studenter vid olika trädgårdsutbildningar. I diskussionsgruppen framkom bland annat att generationsväxlingen i handelsträdgårdar och plantskolor inte alltid fungerar tillfredsställande och man diskuterade även kriterierna för dokumentation av växtförökning. Sammanfattningsvis konstaterades det att trädgårdsmästare rent generellt behöver bli bättre på att både sprida och dela med sig av sina värdefulla kunskaper.

Den andra seminariegruppen leddes av Jeanette Blom, hantverkskoordinator vid Hantverkslaboratoriet samt Maria Flinck, trädgårdsantikvarie. De presenterade "Mårbackaprojektet – Trädgårdsmästarens manual", ett projekt som fokuserar på trädgårdsmästarens skötsel av historiska trädgårdar. I projektet undersöks vilka behov av kompetensutveckling som föreligger samt vilka hantverksskunskaper som är värda att bevara. Det konstaterades att en skötselmanual bör upprättas som ett levande dokument för varje specifik trädgård, vilken sedan ska följa trädgården och överlämnas till nästkommande trädgårdsmästare. I den efterföljande diskussionen berättade Maria Flinck om sin kommande bok som behandlar vårdprogram för historiska trädgårdar. Det diskuterades bland annat vad en skötselmanual bör innehålla och det betonades att det är viktigt att denna är strukturerad på ett sätt som möjliggör att flera personer kan föra liktydiga anteckningar över tid.

Den tredje seminariegruppen leddes av Pierre Nestlog, lektor vid Hantverkslaboratoriet, under rubriken "Trädgårdsmästarens färdigheter och kompetens". Här diskuterades vad en trädgårds-

mästare bör ha kännedom om samt vikten av trädgårdsmästarens praktiska kunskaper. Yrkestiteln "trädgårdsmästare" diskuterades och synpunkter både för och emot denna titel framfördes. Flera menade att "trädgårdsarbetare" vore en mer lämplig benämning på nyutexaminerade studenter, och att det vanligen är så att man först efter flera års yrkeserfarenhet förvärvat de kunskaper som titeln "trädgårdsmästare" motsvarar.

Efter presentationen från de tre seminariegrupperna informerade Mari Marstein, konservator från Gamle Hvam museum i Norge, om PRIMUS, en databas för levande samlingar. PRIMUS är en vidareutveckling av ett arbete som påbörjades av Upplandsmuseet och Vallby friluftsmuseum i Sverige. Registreringen i databasen görs på flera nivåer, allt från att registrera hela kulturlandskap till enskilda växter och djur.

Informationen om PRIMUS avslutade inomhusprogrammet och därefter blev det guidning i området av Evalena Öman och Jessica Baggeryd som informerade om skolans planer för nya anläggningar. Dagen avslutades med middag på residenset Marieholm.

Under konferensens andra dag talade Peter Sjömar, docent och forskningsledare vid Hantverkslaboratoriet, om trädgårdsmästarens kompetensutrymme. Han förde ett spännande filosofiskt resonemang kring de kunskapsteorier som legat till grund för inrättandet av Hantverkslaboratoriet. Han poängterade bl.a. att när traditionella yrkesutbildningar ska bedrivas på universitetsnivå, så blir det nödvändigt att skapa en teoretisk plattform för att hantverkarens kunskap ska gå att relatera till teoretisk kunskap. Med hjälp av detta resonemang har man skapat modeller som redan tillämpas av flera doktorander vid institutionen.

Pierre Nestlog berättade sedan om sina besök i två parker i Amstelveen i Holland. Det som från början verkade vara två relativt lätt-skötta grönområden visade sig i själva verket vara ett par naturlika parker som krävde omfattande skötsel av specialkunnig personal. Trots detta är den här sortens parkområden med vilda växter oerhört omhuldade och älskade av holländarna.

Konferensen avslutades med gruppdiskussioner kring teman som kunskaps- och erfarenhetsutbyte, forskning och dokumentation samt nätverksarbete. Som ett delresultat av de synpunkter som framkommit har ett diskussionsforum, kallat "Trädgårdsmästare i historiska anläggningar" startats på Kulturvårdsforums hemsida som drivs av Riksantikvarieämbetet. Adressen är www.kulturvardsforum.se.

En utförlig konferensrapport har publicerats av Hantverkslaboratoriet och finns tillgänglig på www.craftlab.gu.se.

Monica Christiansson, fil.kand.,
trädgårdsantikvarie, trädgårdsmästare.
Karlsunds herrgård, Örebro kommun.
monica.christiansson@orebro.se

Det Danske Gartnerimuseum

Per Larsson

Vi lever i en tid där allt färre förödlade köksväxter och sommarblommor hanterats av en mänsklig hand innan de når slutkonsumenten. Det är en tid där många privatpersoner tycks passa på att köpa sina växter och snittblommor då de besöker köpcenter eller byggvaruhus.

Trädgårdsintresset tycks öka och städernas sommarplanteringar frodas, men trots det minskar antalet handelsträdgårdar i Norden med egen produktion. Därmed förändras både arbetsmetoder och redskap och avståndet mellan konsument och produktionsort ökar. Man kan tycka vad man vill om utvecklingen, men kunskapen om arbetet och hantverket vid 1900-talets handelsträdgårdar, plantskolor och blomsterbutiker kan snabbt bli svårtillgänglig. Det är i denna kontext Det Danske Gartnerimuseum blir extra intressant och betydelsefullt.

Det Danske Gartnerimuseum förmedlar en historia om en tid då arbetet på handelsträdgårdar, plantskolor, blomsterbutiker och

föremålens namn på skyltar intill, men sällan beskrivande text om deras användning eller historia. Det finns ingen utställningskatalog och som besökare bör man därför be om att bli guidad av någon ur museets personal. Först då tror jag att man tillgodogör sig den stora skatt museet visar och vårdar. Besöker man museet med en specifik frågeställning bör man ta kontakt i förväg eftersom detaljkunskap och erfarenhet varierar bland guiderna.

Samlingen, som uppgår till över 580 redskap och föremål, är i grunden en tidigare privat redskapssamling som fyllts på med donationer från handelsträdgårdar, blomsterbutiker, utbildningsinstitutioner, offentliga trädgårdar och privatpersoner. Samlingen är mig veterligen Skandinaviens största och merparten av föremålen finns att beskåda för besökare.

Utställningslokalen kan liknas vid ett öppet föremålsmagasin och man blir ibland tvungen att kliva över redskap för att komma andra nära. Redskapen och föremålen på Det Danske Gartnerimuseum

är främst från 1900-talet men en del föremål representerar tidigare perioder, som till exempel det uppbyggda herrgårdsdrivhuset som ligger intill museets huvudbyggnad och specialvagnen för förflyttning av större träd på rot. Utställningen "Fra frø til høst" finns centralt placerad och visar, med utvalda redskap, arbetsgången från sådd till skörd med den skötsel, omskolning, markberedning, ogräs- och sjukdomsbekämpning som det inbegriper. Museets andra utställning är en blomsterbutik som är flyttad till utställningslokalen. Där är den realistiskt återskapad till 1960-talet med originalinventarierna placerade i butiken.

Redskapen har oftast bara befriats från jord och annan lös smuts, vilket tillåter studier av naturligt slitage och ursprungsbemålning. Personalen har undvikit omfattande renoveringar som man annars kan få se på en del specialmuseer.

Museets boksamling på över 840 volymer finns i ett rum kallat "Skatammeret" och den täcker in de flesta kunskapsområden inom anläggning, odling, drift, hantverk,

utbildning och trädgårdshistoria från 1770 till idag. Dessutom finns ett flertal danska facktidsskrifter från 1800-talets slut och framåt. Ett digitalt register över de flesta volymerna finns och uppdateras löpande. I Skatammeret finner man också ett innehållsrikt arkiv och en bildsamling. Prisnoteringar, Planteavl's utvalgets arkiv från 1930- och 1940-talen, Garternes salgsforening i Aarhus förhandlingsprotokoll, bilder av blomsterarrangemang från 1910- och 1960-talen, samt gartnerskolan Vilvordes ekonomiska handlingar från åren kring 1900 är några exempel på arkivets varierande innehåll. Det moderna representeras av bland annat ett fullständigt företagsarkiv från en nyligen nedlagd plantskola.

■ Utställningen "Fra frø til høst" står intill väggen som täcks av handredskap. (Foto Per Larsson 2011)

hos frukt- och grönsaksodlare var ett personnära men också mer arbetskrävande hantverk. Museet bedriver samtidigt ett aktivt samlande och samtidens redskap, så- och planteringsrobotar, tekniska hjälpmedel och arkivhandlingar förvärvas. Det är ett omfattande specialmuseum med en stor samling av redskap, föremål, böcker och arkivhandlingar samt en personalstyrka med genuint intresse och omfattande kunskaper inom området. Allt arbete som håller museet igång sker ideellt och flertalet av de som arbetar här har själva mångårig erfarenhet från att arbeta i eller driva egen blomsterhandel, handelsträdgård eller plantskola. Personalens praktiska erfarenheter gör museet levande. Oftast finner man

Vad jag saknar är information om de växter och sortmaterial som haft den centrala rollen för branschen. Böckerna, arkivet och delvis växthuset kan förmedla detta, men jag hade personligen önskat mig mer inne i utställningarna. En utställningstext om Danmarks position inom växtförädlingen under 1900-talet skulle mycket väl passa på detta museum. Det kan vara svårt att tillgodogöra sig Danmarks gartnerihistoria genom att på egen hand titta på redskapen och föremålen. Är det en översikt man söker bör man be om guidning av personalen och använda sig av biblioteket och arkivet. Är man intresserad av redskapsstudier och handelsträdgårdens föremål är det inte svårt att fördriva timmar på museet för sig själv.

Jag slits mellan att studera de olika delarna i samlingen: järnstyltorna för tomatodling, de många olika spruttunnorna, Johan Ludvig Mansas bok *Udkast til Hauge-Anlæg i den engelske Smag*, tidskriften *Havekunst* från 1920-talet eller den rika samlingen av

så- och planteringsredskap. Ett besök på Danmarks Gartnerimuseum är att rekommendera för alla som vill lära sig mer om dansk och nordisk gartnerihistoria.

Adress: Damsgårds Allé 5, Bender (ca 10 km söder om Århus)
öppet: onsdagar 12-17 eller efter överenskommelse.
info@detdanskegartnerimuseum.dk
http://www.detdanskegartnerimuseum.dk/

Per Larsson, fil.dr, intendent
Julita, Nordiska museet
Per.Larsson@nordiskamuseet.se

Kålgårdar och köksträdgårdar

Inger Larsson

Den 8–9 juni 2011 höll Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik, NTAA, sitt andra seminarium, detta år med temat "Kålgårdar och köksträdgårdar". Den här gången var det arkeologerna verksamma i Norrköping som ansvarade för programmet och bjöd in till seminarium på Norrköpings stadsmuseum. Seminariet avslutades med fältbesök vid den pågående arkeologiska utgrävningen i kvarteret Spinnrocken.

Huvudintresset kretsade kring trädgårdsodling/hushållsnära odling i staden och på landsbygden och vilka olika metoder som kan användas för att hitta spåren av denna odling, men även förekomsten av reliktväxter i klostermiljöer uppmärksammades.

Med utgångspunkt från framför allt 1700-talets kartor talade agrarhistoriker Karin Hallgren, Sveriges Lantbruksuniversitet, om landsbygdens kålgårdar. Arkeologen Agneta Åsgrim från Jönköpings länsmuseum presenterade med utgångspunkt i bland annat bevarade kartor Jönköpings kålgårdar från framför allt 1700-talet, mot bakgrund av en bok hon just publicerat med titeln *Kålgårdarna: stadens köksträdgård*. Om Norrköpings kålgårdar talade arkeologerna Karin Lindeblad, Riksantikvarieämbetet (RAÄ) UV Öst, och Kristina Jonsson, Stiftelsen Kulturmiljövård (KMMD), med utgångspunkt från äldre kartor och från de arkeologiska undersökningarna i kvarteret Spinnrocken i centrala staden. Olika materiella spår av kålgårdar/hushållsnära odling, i form av exempelvis gångsystem belagda med bark och spadstick efter grävning av odlingsbäddar i stadsmiljö, redogjorde arkeolog Annika Nordström, RAÄ UV Öst, för. Köksväxtodling ur ett genusperspektiv presenterades av kulturgeograf Elisabeth Gräslund Berg, Stockholms Universitet.

Om humleodling för försäljning under stormaktstiden talade arkeologen och agrarhistorikern Pia Nilsson, RAÄ UV Öst. Arkeobotanikern och kvartärgeologen Jens Heimdahl, RAÄ, talade om medicinalväxtodling på stadsgårdar med exempel på

arkeobotaniska fynd av läkeväxter. Vedartsanalys som trädgårdsarkeologisk metod presenterades av arkeolog Maria Petersson RAÄ UV Öst.

Georadar som en metod att finna trädgårdslämningar under mark presenterades av systemutvecklare Håkan Thorén, RAÄ UV Syd. Georadar används även vid dokumentationen av Baron Posses park vid Rosenlunds herrgård i Jönköping som presenterades av arkeologerna Anna Andréasson, ArchaeoGarden, och Claes Pettersson, Jönköpings länsmuseum. De konstaterade att metoden idag fungerar väl i trädgårdsarkeologiska sammanhang, men att vidare utveckling och finslipning behövs.

Levande växter är föremål för forskning av botaniker Per Arvid Åsen, Agder naturmuseum och botanisk hage i Kristiansand, Norge. Han gav exempel på troliga medeltida reliktväxter samt berättade att han förbereder en bok i ämnet med resultat från en inventering av samtliga kända norska klosterplatser.

Intresseanmälningar till Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik mottages via mejl till: anna@archaeogarden.se
Se även nätverkets hemsida:
<http://www.archaeogarden.se/NTAA.html>

Inger Larsson, professor em. i svenska språket
Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet
inger.larsson@nordiska.su.se

Tomarps vattenanläggningar

– ett tvärvetenskapligt trädgårdshistoriskt projekt

Anna Jakobsson

Att det har funnits omfattande vattenanläggningar på Tomarps Kungsgård i Skåne har stått klart sedan länge. Flera dammar finns kvar i anläggningen idag. I vissa delar av den beteshage, som projektet nedan har handlat om (och som vi kallar Stora Trädgården i fortsättningen), står det ofta vatten under olika perioder av året. Det går också att se med blotta ögat hur ytan består av två olika terrasser och att den skiftar i grönska vid de torrare årstiderna.

På senare tid har flera studier om historien kring Tomarps trädgårdar och landskap genomförts av Alnarpsstudenter. Två studier har genomförts av Eric Wahlsteen under 2006, som handlar om trädgårdens användning och växtmaterial 1614–1658, samt om olika kulturyttringar (trädgård, konst, musik etc.) under samma period. En tredje studie gjordes under 2008 av Boel Persson, avseende Tomarps Kungsgård och dess inplacering i ett större landskapligt sammanhang. Alla tre studierna är publicerade i rapportform och är sökbara bland annat via Alnarpsbibliotekets hemsida. Sammantagna har de utgjort en grogrund för vidare diskussioner och ett fortsatt samarbete mellan Tomarps Kungsgård, Statens Fastighetsverk (SFV), Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU), Åstorps kommun, Kvidinge sockens hembygdsförening och Intresseföreningen Tomarps kungsgårds vännar gällande Tomarps trädgårdar.

Det senaste i raden av projekt utgör en undersökning av Tomarps Stora trädgård utifrån olika perspektiv och med olika vetenskaplig inriktning, i ett partnerskapsprojekt inom Movium Partnerskap på Alnarp, som pågått mellan maj och december 2011. Projektansvarig har varit Anna Jakobsson vid Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp och projektet har kunnat genomföras med bidrag från Movium Partnerskap, SFV, Åstorps kommun, Kvidinge sockens Hembygdsförening och Intresseföreningen Tomarps Kungsgårds vännar.

Det vi visste innan vi startade var bland annat att det kända kopparsticket av Gerhard Burman som finns från 1680-talet visar att Stora Trädgården har innehållit växtodling och dammar i en stark symmetri bestående av raka trädgårdsgångar och kvadratiska växt- och dammytor. Från slutet av 1600-talet och fram på 1800-talet var det vanligt att gårdar i Tomarps storlek hade dammar av olika slag på sina ägor, bland annat för fiskodling. Men såg det ut så i verkligheten, så som Burmans avbildning visar? Det historiska kart- och bildmaterialet talar för att Stora trädgården innehållit många olika kvarter, varav vissa kanske har innehållit dammar. Men informationen i kartorna är inte så detaljerad som i bilden.

För att ta reda på om bilden överensstämde med verkligheten hade vi kunnat göra provgrävningar utifrån beskrivningar och kartor, men ytan totalt sett är ganska stor (ca 60x130 m) och eftersom kartorna inte är så detaljerade skulle det vara svårt att välja ut några provschakt. Idén om att genomföra en undersökning som kombinerade arkiv- och kartstudier, fältinventering och en georadarundersökning föddes. Tekniken för georadar har utvecklats de senaste åren och numera kan ganska små strukturer upptäckas och

identifieras, som t ex dräneringar till dammar eller grusgångar i en trädgård. Om vi gjorde detta först skulle vi senare kunna göra mer exakta utgrävningar och vi skulle kunna tolka resultaten vi fick utifrån ett bredare kunskapsunderlag. Kartorna skulle kunna verifieras, beskrivningarna i arkivmaterialet skulle kunna tolkas vidare och växterna som fanns på plats skulle kunna få sin förklaring. Vi skulle få veta mer om vad som dolde sig under ytan utan att förstöra något, samtidigt som vi testade en bred, tvärvetenskaplig metod för att undersöka historiska trädgårdsanläggningar.

Vi bestämde oss för att pröva detta i ett delprojekt om Tomarps park och trädgård, med specifik tyngdpunkt på vattenanläggningarna, i olika steg:

- En arkiv-, kart- och litteraturstudie om/av Tomarps vattenanläggningar som helhet samt en översiktlig vegetationsinventering
- En georadarundersökning i beteshagen (en del av området för den före detta kvartersindelade trädgården på Tomarp)
- En trädgårdsarkeologisk analys baserad på de båda första studierna

I maj 2011 gjordes en studieresa till Norge, med representanter från Tomarp, Tomarps kungsgårds vännar, SLU och SFV, där bland annat Bogstad Gård besöktes. På Bogstad har ett projekt genomförts som utförts med just de tre steg som projektet på Tomarp nu gått igenom. På Bogstad har man även genomfört utgrävningar av dammarna och slutligen en rekonstruktion av dem.

I juni genomfördes en vegetationsinventering (Boel Persson och Anna Jakobsson, SLU Alnarp) av karaktärsväxter i olika delar av Stora Trädgården. Vegetationsinventeringen visade att hela ytan var mer eller mindre fuktig. Det gick också att ringa in olika karaktärsområden med olika fuktighetsgrad. Ett antal växter tros vara odlingsrester, som t ex kåltistel, rosenlök och backlök. När vegetationsinventeringen var klar slättrades hela ytan i början av juli, för att förbereda inför georadarundersökningen som kräver ganska plan mark. Allt hö togs bort, först för hand och sedan med maskinhjälp. Därefter genomfördes georadarundersökningen av Anders Biwall och Jane Jansen på Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet, i två dagar i juli 2011.

Med start i maj och fram till september/november 2011 genomfördes arkiv-, kart- och litteraturstudien av Boel Persson. När georadarundersökningens resultat var sammanställda av Anders Biwall, visade de såväl dammstrukturer som äldre trädgårdsgångar och murar. Slutligen utfördes en vidare trädgårdsarkeologisk analys av både arkivstudien och georadarundersökningen av arkeologen Anna Andréasson på Archaeogården.

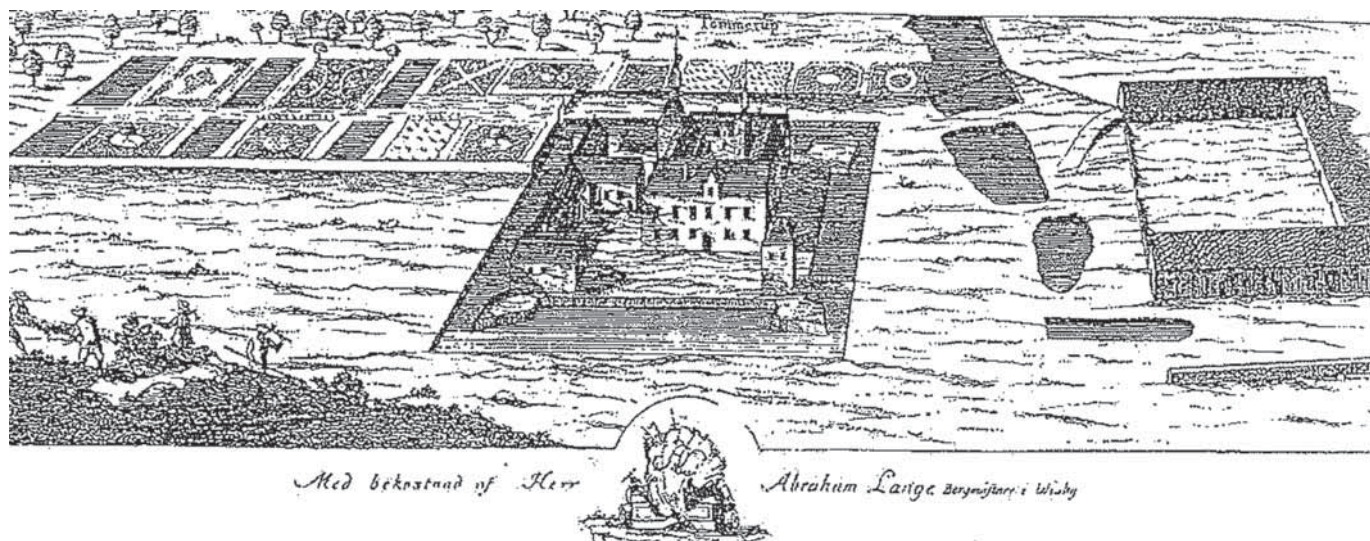
Resultaten visar bland annat en större variation i anläggningens olika utseenden än vi tidigare trodde och många olika tidslager blev synliga i kombinationen av georadarundersökningen och kartstudierna. Det går inte helt att fastställa Burmans avbildning, men det går heller inte att helt avfärda den. Projektet visar också att en kombination av olika undersökningsmetoder, och likaså en bredd av olika kompetenser var en klar fördel vid tolkningen av resulta-

ten. Nu vet vi dessutom var det är intressant att göra en arkeologisk utgrävning, om den skulle bli aktuell i framtiden.

Rapporten *Tomarps vattenanläggningar – ett tvärvetenskapligt trädgårdshistoriskt projekt*, är under tryckning och kommer att finnas tillgänglig att läsa i sin helhet via Alnarpsbibliotekets hemsida.

Anna Jakobsson, fil.dr, universitetslektor
 Område Landskapsarkitektur
 Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
 Anna.Jakobsson@slu.se

■ En känd avbildning av Tomarp med trädgård, är den av Gerhard Burman ca 1680. I avbildningen syns flera fyrkantiga dammar i trädgårdsytan norr om huvudbyggnaden (åt vänster i bild), vilket är den yta som undersökts med georadar. (Ur: Burman & Fischer [1680] 1756, opag)

■ "Fem krolliljor, en med kamera", sade Kjell om den här bilden, som togs på Bornholm sommaren 2009. (Foto: Boel Persson.)

In memoriam Kjell Lundquist

* 1955-09-05 † 2011-09-09

**Landskapsarkitekt, agronomie doktor och docent
Kjell Lundquist gick bort i september förra året,
56 år gammal.**

Under nära 30 år undervisade Kjell Lundquist på Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp, i en rad olika ämnen som växtmateriallära, landskapsvård och trädgårdshistoria. Hans kunskapsbredd var ovanlig och spännande och den utgjorde en ousinlig källa till inspiration. Han var uppskattad som lärare och de som hört Kjell föreläsa minns ofta hans speciella förmåga att med bara några få ord fånga ett träds vintersiluett, beskriva doften av en luktviol eller belysa bevarandeproblematiken för den föränderliga trädgården. Otaliga var också de externa föreläsningar och kurser han höll, på olika universitet, hos trädgårdsföreningar och växtsällskap.

Kjell blev en av de första medlemmarna i Forum för trädgårdshistorisk forskning under det första mötet hösten 1995 och han ordnade exkursionen våren efter till Uraniborg på Ven. Han satt flera år i valberedningen och i Forums Bulletin förekom Kjells signatur ofta, under recensioner av nya böcker och vid notiser om olika studentarbeten och forskningsprojekt.

Kjells insatser för kulturmiljövården, och speciellt det kulturarvsträdgården utgör, är odiskutabla. I trädgårdshistoriska kurser på Alnarp har ett stort dokumentationsmaterial byggts upp under Kjells ledning. Det består bland annat av historiska beskrivningar rörande ett 50-tal slottsanläggningar och drygt 200 skånska kyrkogårdar. I kursen "Bevarande, vård och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar" har också 18 skånska gods- och parkanläggningar dokumenterats, samtidigt som de har blivit föremål för målsättningar och åtgärdsförslag för framtida vård och bevarande i vårdplanedokument. Resultatet av de arbetena, och diskussio-

ner i de kurserna, utgjorde en viktig bas i Kjells roll som ledamot i ICOMOS-Sverige (International Council on Monuments and Sites) alltsedan 2006.

Mest betydande för Kjells internationella berömmelse var nog arbetet med att leta upp, dokumentera och befästa det historiskt korrekta växtmaterialet för Tycho Brahes renässansträdgård vid Uraniborg på Ven. Växtmaterialet i den rekonstruktion av anläggningen, som Sven-Ingvar Andersson, professor vid Konstakademien i Köbenhavn föreslog 1992, omprövades allteftersom beläggen för dess odling i Danmark runt år 1580 kunde befästas eller förkastas. Ett exempel på en konsekvens av arbetet var när den fullväxta buxbomsparterren från 1992 byttes ut helt år 2003. Den bestod först av en modern handelsvara från Holland, men byttes ut till sticklingsförökad buxbom från Vrams Gunnarstorp, med ett troligt ursprung i tidigt 1600-tal. Mycket av arbetet med Uraniborg har dokumenterats i olika faktablad om enskilda växter, i flera kapitel av boken *Tycho Brahe – stjärnornas herre* (1996) samt i vetenskapliga tidskriftsartiklar.

Kjells författargärning bestod i övrigt av runt 230 artiklar och böcker. Till de mer omfattande arbetena räknas det delade redaktörskapet för *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år* (red. Andersson, Jonstoj & Lundquist, 2000), den kommenterade återutgivningen av André Mollets *Lustgård/Le Jardin de Plaisir* från 1651, utgiven på Gyllene snittets förlag i Uppsala 2006/2007, samt medverkan i utgivningen av Columellas *De Re Rustica* på svenska *Tolv böcker om Lantbruk* (2009).

Lilium martagon L. Krolliljans introduktion och tidiga historia i Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext, Kjells doktorsavhandling från 2005, är det mest monumentala inslaget bland hans publikationer. Den utgör en utav SLU:s mest nedladdade avhandlingar och sätter in allt samlat vetande om krolliljan i Sverige i ett komplext idé- och trädgårdshistoriskt sammanhang. Dess breda ansats, i en kombination av naturvetenskap och humaniora, liksom att den är skriven i en lättläst vetenskaplig form, gör att boken vänder sig till en stor läsekrets och troligen kommer refereras under lång tid framöver.

I Kjell Lundquist har vi förlorat en kär kollega och godhjärtad vän, en hängiven forskare och en outtröttlig medvandrare på de trädgårdshistoriska och dendrologiska stigarna.

Anna Jakobsson

Område Landskapsarkitektur
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
Anna.Jakobsson@slu.se

Kenneth Lorentzon

Område Landskapsutveckling
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
Kenneth.Lorentzon@slu.se

Landskapet som industriminne

Jenny Hällström & Åsa Klintborg Ahlklo

Jordbruksindustrins landskap med specialiserade byggnader, omgivna av såväl representativa parker som storskaliga trädgårds- och fältodlingar utgör en typisk landskapskaraktär i de bördigaste områdena i framförallt södra Sverige. I förhållande till annan industri kännetecknas den av lågteknologi, hög grad av kvinnlig arbetskraft och en produktion som är både känslig och föränderlig.

Forskningsprojektet "Landskapet som industriminne" vill undersöka om dessa landskap, osynliga ur ett traditionellt industriminnesperspektiv, kan göras synliga och förstäligen genom en praktisk tillämpning av några av den Europeiska landskapskonventionens begrepp och därmed vidga kunskapsbasen för ett modernt kulturarv. Forskningsprojektet finansieras av Riksantikvarieämbetet, FoU 2012.

Industrin för förädling och utveckling av jordbruksprodukter spelade en central roll i industrialiseringen av de klimatiskt gynnade regionerna i södra Sverige. Dessa industrilandskap kan betraktas som kulmen på den framgångsrika agrara utvecklingen under 1800-talet och utmanar genom sin modernitet den schablonmässiga bilden av t ex Skåne som en traditionell lantbruksregion. Ett rikt och potentiellt intressant regionalt kulturarv, ofta tillhörande gränslandet mellan stad och land och ofta fysiskt utspritt på flera platser i landskapet, saknar dock idag vetenskaplig belysning vilket innebär ett bristfälligt kunskapsunderlag för inventering och värdering i ett kulturarvsperspektiv.

Sedan ett antal år tillbaka står livsmedelsindustrin inför omfattande förändringar med nedläggningar, strukturomvandlingar och ökad specialisering. Miljöer kopplade till odling och förädling på landsbygden ligger inom gråzoner där verktyg som kommunala översiktsplaner, miljökonsekvensbeskrivningar, riksintressen eller

skydd i lagtexter ur kulturminneslagen, plan- och bygglagen eller miljöbalken kan vara svåra att praktiskt hantera för handläggare och kulturarvsaktörer.

Projektet syftar till att undersöka hur diskursen rörande den nationella industriminnesvärden skulle kunna vidgas och aktualiseras genom tvärvetenskapliga och sektorsövergripande studier av dessa för den traditionella industriminnesvärden atypiska industrimiljöer, liksom att bidra till förståelsen för behovet av en bredare landskapsanalytisk färdighet inom detta fält.

Ett preliminärt val av fallstudier kan illustrera den vidgning av begreppet som projektet syftar till: Weibulls växtförädlingsindustri (Landskrona, Skåne), grundad 1870 och Önos fruktberedningsindustri (Tollarp, Skåne), grundad 1903. Dessa industrimiljöer karakteriserades från början av lågteknologisk produktion (fröodling och konservering), ett starkt inslag av kvinnlig arbetskraft (frösortering och packning, konservberedning) och en produktion direkt kopplad till jordbruket (fältförsöksodling och kontraktsoodling av frukt och grönsaker). Med beprövad metod och nya begrepp vill vi pröva landskapskonventionen som ett konkret verktyg för att synliggöra en del av vårt gemensamma vardagslandskap.

Forskningsprojekt

Jenny Hällström, tekn.dr, projektledare
Arkitektur och byggd miljö, Lunds universitet
Jenny.Hallstrom@arkitektur.lth.se

Åsa Klintborg Ahlklo, fil.dr
Område Landskapsarkitektur
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
Asa.Ahlklo@slu.se

■ Weibulls Landskrona 1913

Arbete och redskap i villaträdgården mellan dröm och förverkligande

Katarina Saltzman & Carina Sjöholm

Trädgården är en plats för avkoppling men också för arbete, den är en tillflyktsort men också en plats som ställer krav. Forskningsprojektet *Arbete och redskap i villaträdgården mellan dröm och förverkligande* kommer att fokusera på vad människor gör med och i sina villaträdgårdar.

Att bo i villa var ursprungligen ett borgerligt privilegium, men idag, när mer än hälften av Sveriges invånare bor i villor och småhus, kan villaboende betraktas som norm för en betydligt större del av befolkningen. Villaträdgården är idag en av de viktigaste platserna för den urbana människans handgripliga möten med naturens processer. Forskningens syfte är att undersöka hur nutida svenska villaträdgårdar skapas, används och förändras, och att studera samspelet mellan människor, växter, ting, texter och teknik i trädgården.

Detta projekt, som finansieras av Vetenskapsrådet 2012–2014, tar sin utgångspunkt i etnologiska perspektiv och genomförs av en tvärvetenskaplig forskargrupp som representerar tre universitet och tre olika fakulteter. Katarina Saltzman, Göteborgs universitet, och Carina Sjöholm, Lunds universitet, är båda etnologer verksamma i tvärvetenskapliga miljöer, och samarbetar i projektet med landskapsarkitekten och trädgårdshistorikern Allan Gunnarsson vid Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp. Vi räknar med att dessa olika kompetenser och vetenskapliga nätverk kommer att komplettera varandra på ett värdefullt sätt i arbetsprocessen.

Projektet kommer särskilt att utforska gränsdragningar kring vad som betraktas som offentligt och privat, arbete och/eller fritid, olika sätt att definiera vad som är natur och vad som är kultur i enskilda trädgårdar. Genom att undersöka hur människor använder och talar om växter, ting, djur och andra materiella beståndsdelar i trädgårdens mikrokosmos vill vi få inblick i hur människor förhåller sig till komplexa förändringsprocesser: Var och när hör naturen hemma i trädgården? Vilka arter och företeelser uppfattas i olika sammanhang som natur respektive kultur? Hur förflyttas och förändras gränserna? När värderas det vilda som charmigt otuktat, och när uppfattas det som ett hot? Hur förhåller sig föreställningar om natur och kultur till ordning och oordning? Vilken betydelse har drömmar om framtida projekt i trädgården, och vad händer när dessa drömmar förverkligas eller inte förverkligas?

En intressant aspekt är hur privat en villaträdgård egentligen är. Det privata kan betraktas som något intimt, personligt, kopplat till identitet och skapandet av en trädgård kan bli ett personligt projekt. Vilka delar av trädgården betraktas som privata och vilka är mer offentliga? Det som i ena stunden upplevs som en privat sfär kan i nästa stund påverkas av att grannen börjar klippa gräset eller grilla.

Projektet kan också sägas studera villaträdgården som ett modernt kulturarv, i och med att vi kommer att utforska hur människor skapar och förvaltar kulturmiljöer i sina privata trädgårdar. Trädgår-

den är en tacksam arena för att belysa människors förhållningssätt till kontinuitet och förändring i sin fysiska miljö. Uppfattningar om vad en trädgård är, vad man har den till, och vad som betraktas som en fin eller bra trädgård förändras ständigt. Vi frågar till exempel: Hur förvaltas växter, föremål och miljöer från förr, dels i relation till nya inslag och trender, dels i relation till trädgårdens inneboende föränderlighet?

Svensk trädgårdshistorisk forskning har i stor utsträckning studerat parker och större trädgårdsanläggningar, medan forskningen om vanliga villaträdgårdars kulturhistoria och betydelse i människors vardag hittills varit begränsad. Landskapsarkitekten Åsa Wilkes bok *Villaträdgårdens historia* (2006) ger en historisk översikt, medan etnologen Eva Londos forskning om villaträdgårdar särskilt fokuserat på trädgårdskonst (Londos 1998). Att den privata trädgården är väl värd att utforska ur olika perspektiv framgår tydligt i internationell forskning, exempelvis i Lesley Heads analyser av "backyards" i Australien (Head & Muir 2007), och Helle Ravns studier av danska "parcelhushaver" (Ravn 2008, 2011).

Teoretiskt och metodologiskt baseras projektet på den etnologiska kulturanalysens tekniker för att synliggöra och problematisera till synes triviala kulturella företeelser och processer. Undersökningen inleds med tolkning av ett nyinsamlat frågelistmaterial där människor berättar om sina egna trädgårdar. Frågelistan (tillgänglig på <http://www.sofi.se/10477>) har sänts ut genom folkminnesarkiven i Göteborg, Lund och Umeå. Därefter följer fältarbete i villaområden, intervjuer med utvalda trädgårdsinnehavare, observationer, foto- och videodokumentation. En kombination av olika kvalitativa metoder kommer att användas, främst semistrukturerade samtalsintervjuer, etnografiska observationer och etnologiska frågelistor.

Projektet kommer genom sitt fokus på villaträdgårdar att generera kunskap om en vardagsmiljö av stor betydelse i dagens samhälle. En trädgård utgörs av och ingår i ett komplext och föränderligt samspel som på många sätt överskrider gränser mellan natur och kultur, bevarande och förändring, privat och offentligt samt arbete och fritid. Vi kommer att analysera dessa, i vårt samhälle centrala, dikotomier med utgångspunkt i trädgårdens praktik, handgrepp och rekvisita. Målsättningen är att projektet ska belysa mönster och variationer i förhållningssätt och aktiviteter som kommer till uttryck i villaträdgårdar, och att det därmed ska generera väsentliga insikter om viktiga värden i vardagen för de många som bebor och brukar dessa miljöer. Resultaten kommer att presenteras i vetenskapliga artiklar och så småningom också i en bok.

Katarina Saltzman, fil.dr, lektor
Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
katarina.saltzman@conservation.gu.se

Carina Sjöholm, fil.dr, lektor
Institutionen för Service Management, Lunds universitet
Carina.Sjoholm@ism.lu.se

Allan Gunnarsson, agr.dr, landskapsarkitekt, lektor
Landskapsplanering, trädgårdssvetenskap
och jordbruksvetenskap (LTJ)
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
Allan.Gunnarson@slu.se

Referenser

- Head, Lesley & Muir, Pat, 2007 *Backyard. Nature and Culture in Suburban Australia*. Wollongong, University of Wollongong Press
- Londos, Eva, 1998 *Trädgårdskonster, med utblick från höglandet*. Stockholm, Carlsson
- Ravn, Helle, 2008 Danske villa- og parcellhushaver 1950–2000. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*, Nr 21
- Ravn, Helle, 2011 *Gulerødder, græs eller granit. Danske parcellhusever 1950–2008*. Rudkøbing, Øhavsmuseet Langeland
- Wilke, Åsa, 2006 *Villaträdgårdens historia. Ett 150-årigt perspektiv*. Stockholm, Prisma

Efterlysning inför en utställning om Julitas park och trädgård

Per Larsson

På Nordiska museet arbetar vi med att skapa en utställning om trädgårdar och parkanläggningar på Julita herrgård i Södermanland. Utställningen är planerad att öppna i juni 2013.

Trädgården är idag en bitvis välbevarad anläggning som tillkommit under olika epoker men där stora delar nyanlades och stod färdiga under 1910-talet. Till exempel anlades en terrasserad lustgård med rosengård och lusthus. Dåvarande ägare Arthur Bäckström såg till att de anlades men vem som ritade dem är inte känt. Ett flertal bilder, dokument, räkenskapshandlingar och få men värdefulla nedteckningar från intervjuer gör det möjligt att på ett trovärdigt sätt beskriva trädgårdsanläggningen under första halvan av 1900-talet. Vad som är sämre känt är tiden före 1890. Lösryckta dokument rörande köksträdgården och inventarielistor över redskap under trädgårdsmästarens vård ger några ledtrådar. Två kartor, en konceptkarta över trädgårdar vid Julita gård 1872 och en geometrisk avfattning från 1735, ger en geografisk bild då båda visar trädgårdsanläggning och parkområden. Trädgårdsanläggningar under det tidigare cisterciensklösteret är okända, det enda som finns att tillgå är generaliseringar och antaganden utifrån klosterbyggnadens struktur.

Då Julitas trädgårdsanläggningar från tiden före 1900-talet är sämre kända skulle jag vilja efterlysa uppgifter som ni läsare möjligen stött på vid studier av andra anläggningar eller företeelser inom svensk trädgårdshistoria. Bevarade dokument och uppgifter om försäljning eller inköp från Julita gård eller möjligen brev som nämner trädgårdsanläggningar eller personal vid Julita efterfrågas. Om ni har upplysningar eller kan ge oss tips om var vi bör söka

efter dessa tar jag mycket tacksamt mot dem. Naturligtvis är vi även intresserade av uppgifter från tiden 1900–1950 trots att den är bättre känd.

Från mitten av 1930-talet finns till exempel uppgifter om att 518 frukträd fördelade på 1¾ ha odlades på Julita (Anon. 1935). Ett annat exempel är att indikationer finns på en nyanläggning av en fruktgård runt 1918 (Post 1918), men inga verifikationer på inköp av material är ännu funna. Vi skulle vilja hitta uppgifter om var frukträden införskaffades och om möjligt vilka sorter som odlades. Har någon upplysningar om detta vore vi ytterst tacksamma.

Referenser

- Anonym, 1935 Kalender över svenska trädgårdsodlingen. *Trädgårdsodlingen i Sverige: hyllningsskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935*. Stockholm, s. 500–558.
- Post, D. von, 1918 Brev till Arthus Bäckström daterat 31 mars 1918. Julita gårdsarkiv E2 AA 57:25.

Per Larsson, fil.dr, intendent
Julita, Nordiska museet
Per.Larsson@nordiskamuseet.se

Bjørn Anders Fredriksen

Realiseringen av folkeparken på Bygdø Kongsgård

– en studie i 1800-tallets landskapskunst

Philosophiae doctor (ph.d.) avhandling

Institutt for landskapsplanlegging

Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås 2012

Avhandling nr 2012:10

ISBN 978-82-575-1047-3

“The Development of the Public Park at Bygdø Royal Manor, Oslo – a study in 19th Century Art of Landscape Gardening”

Written in Norwegian, with one article in English

Bygdø Royal Manor is situated on a peninsula near the city centre of Oslo. The farm was developed into a public park 1837–1905 by the Swedish-Norwegian Monarchy. This thesis deals with the process from idea to construction of the park. The study focuses on the roles played by the royal owners, the administrative staff at Court and the experts; gardeners, architects and military engineers. A vital part of this thesis has been to develop new methods in historical map analysis.

The thesis consists of six articles. Maps and plan drawings are vital documents in the designing and construction of a park. In article I, new perspectives on the reading of these documents is presented. The historical use and reuse of maps and plans as part of cartographic praxis is often underestimated in garden history research. One method developed is the map genealogy method, placing a document into its context of related maps, and defining different layers or contexts in a map. The sorting of data is an entry to a better understanding of the incomes and outcomes in the planning process, and thereby possibilities to trace the designing and construction process more closely.

Article II deals with the royal gardener's role in the planning and construction process. The Norwegian gardener Carl Johan Amundsen was gardener at Bygdø 1839–47 and had his education from Copenhagen. His successor was the Danish gardener Henrik Clausen. He was probably one of the most skilled gardeners in Norway at the time. After gardeners exam in Copenhagen, he worked in various German gardens in the 1840s, e.g. the royal gardens of Sanssouci and Neuer Garten in Potsdam.

Article III focuses on the construction of the garden at Oscarshall, a neo-Gothic Pavilion erected 1847–52. The study reveals that the design for the garden changed several times during the construction process, a theme which is discussed in relation to the persons involved. Notes on the design discussion are located in the project correspondence, and filled out with discussions of the plan drawings.

Article IV concerns the building of the garden pavilion Sæterhytten; a Swiss Chalet situated at Dronningberget (Queens Hill) in the north of the park. The project involved a re-use of the floating bathing hut from 1851 at Oscarshall. The bathing hut was developed into a pavilion with analogies to a summer mountain shepherd's cottage. The article positions Sæterhytten in a European tradition of Swiss Chalet as garden pavilions, many of them in the possession of the Queen's relatives in the Prussian royal family.

In Public Parks memorials played an important role. Article V deals with the history of the Christian August Memorial and its surrounding park. Memorials are symbols and the article asks how and why the Christian August Memorial has changed its symbolic function with focus on the establishment of the memorial in 1810, the re-establishment in 1814 and the rearranging of the monument and grounds in 1837, when the area was included in the public park. The article addresses how different actors contribute in creating new meaning of the memorial.

Article VI gives an overview of the thesis in English with a focus on actors, the garden at Oscarshall and the development of a methodology of maps.

Bjørn Anders Fredriksen, Phil.dr, landskapsarkitekt

Institutt for landskapsplanlegging

Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås

bjorn.fredriksen@umb.no

Åsa Klintborg Ahlklo

Åkerns blomma,

trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne

Doctoral dissertation

Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2012:9

Department of Landscape Architecture

Swedish University of Agricultural Science, Alnarp 2012

ISBN 978-91-576-7693-1

“The flower of agriculture, the garden as a model for farming in 19th century Scania”

Written in Swedish with an English summary

The aim of this doctoral thesis is to deepen the understanding of the rural garden as “the flower of agriculture” or as a model for farming by analysing the relation of the garden to agriculture in the 19th century on the basis of the building up of two model farms in the province of Scania, Sweden. The thesis argues that the model farm in general, and during its establishment period in particular, offers a rich material for a study of the multidimensional relations between garden/gardening and farming. The material and visual discourse as well as the networks of key actors are studied in order to reveal these relations.

Chapter 1 provides a background and introduces the aim and structure of the thesis. Chapter 2 sets the stage for the case studies by introducing the discourse on the model farm and the personal networks and associations involved in attempts to develop such farms in the 19th century. In Chapters 3 and 4 the two main case studies are presented: the private model estate of Trolleholm and the initial development of Alnarp Agricultural Institute. Whereas the cases aim to reveal how horticulture has been a model for farming, they also contribute to a wider understanding of the history of establishing these model farms. Chapter 5 summarizes and discusses the results of the thesis.

The thesis demonstrates that the garden, both physically and metaphorically, played an important role as the intensively cultivated model for farming, as a laboratory for innovative experiments, as a pedagogical part of education in farming, as a metaphor for self-

improvement and as a vision of good governance; as an agricultural nursery, and as a representation of farming. The importance and strength of the metaphorical links between garden and knowledge on the one hand and culture and cultivation on the other are illustrated throughout the thesis; the different aspects of garden/gardening as a model are thus hardly separable from each other. The complex discourse of practice and ideas linking gardens to agriculture was formed within personal and professional networks on national and international levels.

The thesis shows that garden culture forms an important element in staging the model farm. By doing so it contributes to a deeper understanding of the radical transformation of the agrarian landscape during the 19th century. The study also illuminates the role of the garden as part of the larger narrative of civilization that captures the essence of the 19th-century belief in progress.

Keywords: garden history, landscape architecture, agricultural history, cultural history, art history, model farm, agricultural college, manor park, Sweden, Trolleholm, Alnarp

Agrovoc terms: gardening, pilot farms, agricultural colleges, domestic gardens, land ownership, gardens, land reform, history, Sweden

The dissertation is available as a pdf at:
<http://pub.epsilon.slu.se/8570/>

Åsa Klintborg Ahlklo, fil.dr

Område Landskapsarkitektur

Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp

Asa.Ahlklo@slu.se

Patrik Olsson

Ömse sidor om vägen

Allén och landskapet i Skåne 1700–1900

Doctoral dissertation

Department of Human Geography, Lund University 2012

Nordiska Museet Research School

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 59

Enheten för de areella näringarnas historia

Kungliga Skogs- och lantbruksakademien

ISBN 978-91-86573-26-3

“Both Sides of the Road: Avenues and the Landscape in Scania
1700–1900”

Written in Swedish with an English Summary

This thesis is about avenues (tree-lined roads – in Swedish *alléer*). Avenues are a characteristic landscape element in many parts of Scania. This is an object created by man with a clear visual effect in the landscape. The avenue is also something that is both nature and culture, a man-made object from nature.

The purpose of the thesis is to describe, analyse and discuss the historical geography of avenues in Scania during the period 1700–1900. Important aspects to consider are the physical and morphological development of the landscape and also how people have considered landscape during the study period. How has man viewed landscape? The thesis discusses the topic of landscape and power. Important questions that have been considered are: Why have avenues been planted along roads? When did this start and how has it developed? Where were avenues planted and what types of species have been used? In order to deepen our understanding, more philosophical questions have also been addressed. What practical, symbolic and aesthetic reasons have been found? Have these aspects changed through time and do they differ depending on the character of the landscape?

I interpret the avenues by studying them from their practical aspects as well as their aesthetic and symbolic meanings. Avenues form a dialectical relationship and this is vital for understanding avenues and the reasons why they were planted and maintained. I argue that unless the avenue is studied in order to understand its practical meaning as well as its aesthetic meaning, the avenue will not be fully understood.

The thesis shows that these two aspects are often combined, and when one of them is lacking or the balance is not even enough, the avenue runs a great risk of disappearing. It is also important that the avenue is studied as part of a whole. By this I mean that unless you understand the landscape in which the avenue is planted and managed you will not fully understand why the avenue was planted, why it has been managed in a specific way or why it starts at a certain point. It also pinpoints the fact that if you do not understand the avenue you will never fully grasp the complexity of the landscape with its historic dimensions. The avenue and the landscape

are interdependent. The avenue is not cut out of the landscape in order to be studied. It is a part of the whole at the same time as the avenue itself is a story.

The etymology shows that the history of the word is connected with gardens and parks. This meant that when roads became tree-lined, a specific word for the new phenomenon did not exist. Instead a descriptive phrase became common, *Ömse sidor om vägen*, meaning “on both sides of the road”. A description would therefore speak of a road with trees on both sides of the road, as an *allé*!

The results of the study show that only a few avenues existed around the year 1700, which is the chronological starting point of the thesis. The first half of the eighteenth century saw only a minor number of avenues planted, whereas during the second half, starting around 1760, avenues were planted in greater numbers. The most common type of tree in the first era of Scanian avenues was willow. Its time and place of planting were determined by events occurring in the landscape. The most common of which was when a land reform, often an enclosure, was implemented in order to rationalize the agricultural landscape. This clearly implies that the avenue was subordinated to what happened in the landscape. However, for various reasons, many avenues failed, especially in the landscape of the villages, and at the beginning of the nineteenth century avenues existed primarily in estate landscapes and around some towns. At the beginning of the nineteenth century avenues were once again planted in greater numbers in the landscape of the villages. This time they seem to have survived at a higher level.

An important aspect connected with the history of roads and avenues is that it was the farmers that had to maintain roads in the eighteenth and nineteenth centuries. This was done by dividing the roads into lots (*väglotter*). A farmer in this system could have 50 metres of road to maintain 500 metres away from the village. The road-lot was marked by stones (*väghållningsstenar*). The road-lots are an important feature connected with avenues, as the county governor wanted the farmers to plant trees along their lot, on both sides of the road.

The primary finding might be that the avenue in the future should be considered as much more than two rows of trees along a road. It is a story of the landscape and a feature of importance for our identity. By paying attention to the historical geography of the avenue, the landscape as a whole can be read in a new sense with a new understanding.

Keywords: avenue, tree-lined road, landscape, aesthetics, historical geography, Scania

This dissertation can be ordered from Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens bibliotek, tel 08-54 54 77 20, or kslab@ksla.se
It is available at: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=254427&fileId=2544306>

Patrik Olsson, fil.dr, kulturgeograf
Landsantikvarien i Skåne/Regionmuseet Kristianstad
patrik.olsson@regionmuseet.se

Fredrik Krohn Andersson

Kärnkraftverkets poetik:

Begreppsliggöranden av svenska kärnkraftverk 1965–1973

Doctoral dissertation

Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet
Eidos: Skrifter från konstvetenskapliga institutionen vid
Stockholms universitet 24, Stockholm 2012
ISBN 978-91-7447-434-3

“The Poetics of the Nuclear Power Plant: Conceptualizations
of Swedish Nuclear Power Plants 1965–1973”
Written in Swedish with an English Summary

The first Swedish commercial nuclear power plant was ordered in 1965. By 1973 it had been inaugurated, and building work had begun on the remaining three facilities that became the locations of Swedish large-scale nuclear power production. This thesis explores what kind of architectural objects, in a broad sense, the nuclear power plants in Sweden were discursively constructed as during these years.

During the post war years enormous expectations were in Swedish politics attached to the implementation of nuclear power technology. An important discursive figure was that energy was of fundamental importance to society. Simultaneously it was articulated that nuclear power would provide an unlimited supply of energy. Society therefore was on the verge to a completely new era, an era which was to materialize through the nuclear power plant.

Drawing upon Norman Fairclough’s theorization of discourse, three different orders of discourse are delineated wherein the nuclear power plant during the period 1965–1973 could be conceptualized as building: a discourse order of architecture, of landscape and of cultural heritage. It is a question of what sort of collective

identity that is constructed through the utterances on nuclear power plants. Through the orders of discourse not only objects are produced, but also a *who*, on a collective level, that is producing them.

These orders of discourse are connected to three different specific modes of temporal orientation which are formative for collective identity: towards the future, the past, and a position outside of history. Through an analysis of utterances and narratives in magazines, official texts, films, etc., this examination shows that in contrast to an international context, the nuclear power plant in Sweden was almost completely negated within the discourse order of architecture. Instead it was within the discourse orders of landscape and of cultural heritage that the nuclear power plant was to be conceptualized.

Keywords: architecture, collective identity, cultural heritage, discourse analysis, landscape architecture, national identity, nuclear power, power plant

Nyckelord: Samfundet för Hembygdsvärd

The dissertation is available as a pdf at
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-71799>

Fredrik Krohn Andersson, fil.dr
Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet
fredrik.krohn-andersson@arthistory.su.se

Maria Löfgren

Med fokus på trädgård – en studie av Eva Timms fotografier från Lillhärads socken 1895–1915

Uppsats på agrarhistorisk seminariekurs 2008/2009
Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi
Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna

Uppsats

Denna uppsats syfte var att använda sig av en samling fotografier och genom en bildanalys av dem få en källa till en lokal trädgårdshistoria. Tanken var att fotografierna skulle kunna ge en bild av hur trädgårdarna kunde se ut och vad de innehöll i en landsbygdssocken runt år 1900 i Västmanland. Detta trots att fotografen Eva Timms fokus vid fotograferingen antagligen inte var trädgårdarna. Hon har framförallt dokumenterat boningshusen i sin hembygdssocken Lillhärad. De delar av trädgårdarna som ligger utanför boningshusens närhet kommer inte med på bild. Det stora antalet bilder, 104 bilder från 93 platser, har varit en förutsättning för att bedöma hur vanligt det varit med förekomster av olika trädgårdsfaktorer.

Fotografier har sin styrka i att visa upp en ögonblicksbild av det rådande förhållandet på platsen. När det gäller trädgårdar kan dock ögonblicksbilden vara en nackdel i och med att man bara ser de växter som växer just då. Fotografierna visar sådant som är svårt att få grepp om i annat arkivmaterial. Fanns rabatter och vad innehöll de av perenner och annueller? Förekom prydnadsbuskar, hur vanliga var syrener? Fanns krukväxter? Vilket marktäckningsmaterial kan ha använts till gångarna? Hur utfördes beskärningen av fruktträd och vilka stamhöjder hade de? Var verandan täckt av klätterväxter?

Genom fotografier finns en möjlighet att åldersbestämma de växter som syns. I den nationella inventering och insamling av äldre odlade kulturväxter som nu utförs av POM (Programmet för Odlad Mångfald) är det av vikt att veta hur gamla växterna är. Perenner ska ha varit i odling före 1940 till exempel för att vara bevarandevärda ur nationell synvinkel. Med utgångspunkt i fotografierna kunde flera kulturväxter åldersbestämmas i den inventering som utfördes 2004 vid övergivna torp i Lillhärad av Josefine Sköld och Elisabeth Åman.

Fotografier ska liksom annat källmaterial granskas källkritiskt. Genom en muntlig uppgift visade det sig att Eva Timm manipulerat en av sina bilder. Fotografiet från Flåbo-Willes ruckel i Dingtuna är konstruerad, det vill säga det är en utklädd kvinna, eller man, som står i dörren. Detta är det enda fotografiet som avviker från det vanliga mönstret att familjen poserar utanför huset, vilket borde tala för att de övriga är korrekt återgivna.

Fördelen och styrkan med Eva Timms fotografier är att de överhuvudtaget finns och att hon lämnade in dem till Västmanlands läns museum för arkivering. Intressant är också att hon började fotografera så tidigt som 1895 och att hennes samling bilder blev så stor. I och med att det finns så många fotografier från en avgränsad bygd under en avgränsad tid kan dels en studie göras som kan visa på en bredd av vad trädgårdarna innehåller eller inte och dels gör antalet att det är möjligt att visa på vad som var vanligt förekommande eller ej.

Den stora svårigheten med Eva Timms svartvita fotografier är att de blir svårtolkade och i och med det har det inte lagts stor vikt vid den kvantitativa analysen. I denna uppsats har 103 fotografier från 93 olika platser i främst Lillhärad socken analyserats. Även om uppsatsen har fokuserat på en kvalitativ analys så har antalet platser med gemensamt innehåll angetts.

Studien av Eva Timms fotografier kunde ha kompletterats med annat källmaterial. En intressant uppgift hade varit att se ägoförhållandena, om gårdarna var självägande eller ej. En jämförelse hade kunnat visa om trädgårdarnas utformning eller växtmaterial hade skilt sig åt mellan de självägande och torpen. En svårighet i detta är att det inte finns exakta uppgifter om vilket år Timm fotograferade enskilda gårdar. Det skulle också vara intressant att veta om liknande fotosamlingar finns på andra håll i landet och jämföra dem med Lillhärads.

Det som är vanligast förekommande på fotografierna är fruktträd som återfinns på 35 platser. Möjligen är det ett resultat av att både Lillhärad och Dingtuna under 1869–1871 hade stora skolträdgårdar med plats för trädskolor där skolbarnen fick lära sig att förädla fruktträd. Bärbuskar borde också vara vanligt förekommande men de har varit svårare att tolka och det är bara på 10 fotografier jag är säker på att de förekommer, men med de osäkra inräknade blir det 10 platser till. Kanske har en del bärbuskar hamnat i definitionen prydnadsbuskar.

Det näst vanligaste är buskar. Tolkningen har varit svår när det gäller skillnaden på planterade eller vilda buskar. Jag har tittat efter mer fristående buskar och då funnit 34 platser. Av dessa har 17 platser haft syrener. Detta talar för att syren var den vanligaste prydnadsbusken intill husen men med den reservationen att syren har varit lättare att tolka än andra buskar. Rabatter innehållande perenner och annueller finns på 21 platser.

Vallby friluftsmuseum har genom analysen av Eva Timms fotografier fått ökad kunskap i den lokalt förankrade trädgårdshistorian. För museet är det av lika stort intresse att se tendensen på vad som var vanligt eller inte alls förekom och att få exempel och förebilder. Det gör att en museiträdgård som visar en mindre gård eller torp i Västmanland runt år 1900 bör innehålla fruktträd, syrener och rabatter i närhet till boningshuset. Ett förhållande som inte avviker från det förväntade, men som är värdefullt för museet genom att det finns en lokal källa att hänvisa till istället för den allmänna trädgårdshistorien. Fotografierna är också en kunskapskälla för det praktiska skötselarbetet på museet. I skötseln och uppdragningen av fruktträd har fotografierna visat att det finns en variation både vad det gäller stamhöjder och beskärning.

Inger Aline Apall-Olsen

Norsk hagekunst under funksjonalismen. Ideologisk bakgrunn og estetisk praksis i hager og parker.

Hovedoppgave Kunsthistorie

Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk
Universitetet i Oslo 2007

Lika värdefullt för museet är det som inte syns. Inte på något fotografi syns bersåer eller några blomsterrundlar vid torp. Värdefullt är även det som finns i mindre mängd, till exempel att de få trädgårdsmöblerna är enkla träbänkar på bockar och att det enda exemplet på rabattkanter som syns är av bräder. Museet har fått förebilder för staket och andra hägnader och exempel på hur grindar utformades. Museet strävar inte alltid efter att visa upp det mest vanliga från Västmanland utan vill också visa enstaka mer udda exempel. Rundeln hos Gräns i Litslunda hade den enda trädgårdsprydnaden på fotografierna, ett spegelklot, vilken kan vara roligt att visa.

Genom fotografierna har museet fått en bilderbok med exempel på vad som fanns i trädgårdarna runt år 1900 i en landsbygdssocken i Västmanland och kan använda dem för att skapa tidstypiska efterbildningar.

Maria Löfgren, hortonom, trädgårdsmästare
Vallby Friluftsmuseum, Västerås
maria.lofgren@vasteras.se

Oppgaven behandler det funksjonalistiske hage- og parkuttrykket i Norge på 1930-tallet.

I første del presenteres bakgrunnen for park- og hagesakens nye status i Norge tidlig på 1900-tallet, og de internasjonale hagefaglige strømningene som påvirket miljøet i mellomkrigstiden. Videre behandles fagbakgrunn, miljø, og ideologiske ståsted for fem sentrale norske hagearkitekter. De som presenteres er Marius Røhne (1883–1966), Olav L. Moen (1887–1951), Harald Hindhamar (1899–1982), Eyvind Strøm (1899–1988) og Karen Reistad (1900–1994). Ideologien analyseres med spesielt henblikk på nyttekrav og estetiske aspekter.

I andre del analyseres to eksisterende grøntanlegg fra Oslo, Torshovdalen park og en villahage fra Vinderen, begge anlagt på slutten av 1930-tallet. Beskrivelser og analyse viser hvordan den funksjonalistiske ideologien materialiserte seg i hagearkitektenes arbeider. De utvalgte anleggene representerer de to viktigste kategoriene av grøntanlegg på 1930-tallet, og er skapt av sentrale hagearkitekter fra tiden. I tillegg er begge anleggene godt dokumentert, og ved sammenligning med samtidige norske anlegg framstår de begge som representative. I analysen sammenlignes de utvalgte anleggene med samtidige hager og parker.

Oppgaven viser at den funksjonalistiske ideologien fikk innpass i hagekunsten allerede rundt 1930, og at den første generasjonen av norske hagearkitekter var godt oppdatert på fagets internasjonale utvikling. Analysene av anleggene viser også at anleggene gjenspeiler nordmenns sterke forhold til naturen. Funksjonalismens romantiske understrømninger gjør seg tydelig gjeldende ved at elementer fra uberørt natur, arbeides sammen med modernismens krav til enkel og hensiktsmessig utforming. Parkuttrykket er gjennomgående mer stilisert enn privathagens uttrykk, men respekten for stedegne kvaliteter er et fellestrekk for den nye norske hagekunsten.

Uppsatsen finns tillgänglig som pdf på:
<http://urn.nb.no/URN:NBN:no-16089>

Linken Apall-Olsen

Oslo Bymuseum

LAO@oslomuseum.no

Malene Hauxner

Fra naturlig natur til SUPERNATUR

Europæisk landskabsarkitektur 1967–2007 set fra Danmark

Ikaros press, Risskov 2011

575 s, illustrerad i färg

ISBN: 978-87-92614-04-9

***Fra naturlig natur til SUPERNATUR. Europæisk landskabsarkitektur 1967–2007 set fra Danmark* är den sista delen i Malene Hauxners trilogi om 1900-talets landskapsarkitektur. *Fantasiens have* om modernismens genombrott var den första delen. Den andra delen, *Med himlen som loft*, tar upp tiden efter Andra världskriget och hur det nyligen avslutade kriget präglade landskapsarkitekturen. Denna tredje del behandlar de senaste 40 åren.**

Malene Hauxner utbildade sig först till trädgårdsmästare, men kort därefter började hon studera vid Kunstakademiet i Köpenhamn och tog landskapsarkitektexamen 1970. Fram till 1979 arbetade hon på olika arkitektkontor och startade sedan egen verksamhet. Vid sidan om arbetade hon som adjunkt och senare som lektor vid Den Kongelige Veterinær og landbohøjskole (KVL) i Köpenhamn. Hon disputerade 1992 på avhandlingen *Fantasiens have*, som behandlar modernismens genombrott. 2005 fick hon en professur i landskapsarkitektur på biotvetenskapliga fakulteten vid Köpenhamns universitet och från 2006 till 2010 var hon redaktör för *Journal of Landscape Architecture*. Tyngdpunkten i hennes forskning har legat på de senaste hundra årens landskapsarkitektur. Malene Hauxner avled den 18 januari 2012, 69 år gammal, efter en längre tids sjukdom.

Fra naturlig natur til SUPERNATUR. Europæisk landskabsarkitektur 1967–2007 set fra Danmark inleds med en sammanfattande beskrivning av tiden från modernismens genombrott fram till den tid som avhandlas i boken. Fokus ligger på att försöka fånga tidsandan under de olika perioderna och hur den har påverkat landskapsarkitekturen. Men här diskuterar författaren också sin teoretiska och metodologiska bas, om än på ett friare sätt än i en avhandling.

Därefter följer ett antal kapitel som beskriver landskapsarkitekturen kronologiskt illustrerat av ett stort antal olika exempel. Ett omfattande bildmaterial gör det lätt att följa med i texten. Kapitlet "Form og formation" är en avslutande diskussion uppdelad på två avsnitt. Det första behandlar periodens växlande sätt att forma landskapet och hur man använde sig av element som träd, vatten och häckar. Det andra behandlar perioden utifrån ett idéhistoriskt perspektiv med naturens kontra kulturens roll och hur det avspeglas i landskapsarkitekturen. Boken har fått sin titel från begreppet "supernatural" som myntades av den holländske arkitekten Rem Koolhaas.

Liksom i de två tidigare böckerna knyter Hauxner landskapsarkitekturens utveckling till förändringar i samhället. Utgångspunkten är Danmark med fokus riktat mot de platser, i Danmark och på andra håll i världen, där nya idéer har uppstått.

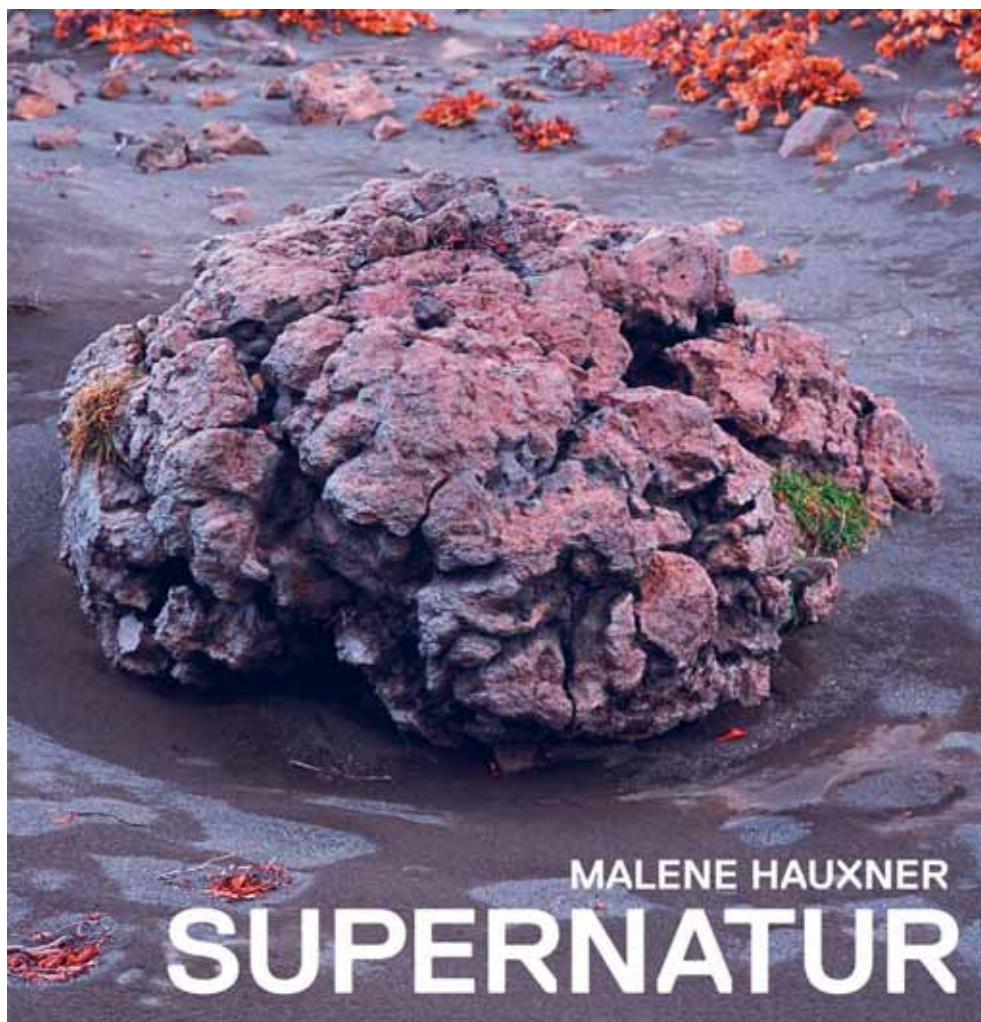
Den behandlade tidsperioden vände sig mot modernismens brist på mångfald, folklighet, berättelser och naturinnehåll. Unga landskapsarkitekter opponerade sig mot finkultur samt politiker, etablerade arkitekter och andra eliter. Istället strävade de efter att ge människor upplevelser och ge medborgarna inflytande över utformningen av det offentliga rummet. Man förkastade skötsel-intensiva anläggningar och strävade efter så naturliga miljöer som möjligt, där gångarnas sträckning bestämdes av hur medborgarna gick. Barnen skulle få växa upp i en stimulerande miljö och de boende skulle kunna följa årstidernas skiftningar. Målet var att ge plats för naturen och låta den fortsätta in i stadslandskapet. Inledningsvis var idealet böljande landskap med naturliga stenar och spontan vegetation, oklippta gräsytor med ängsblommor och skuggspelet från trädens kronor.

Under 1970-talet började man bli allt mer medveten om den betydelse växter och djur har för människan. Biologisk mångfald blev något vackert och fokus flyttades från staden och trädgården till det öppna landskapet. Tidigare hade man inte känt till att kemikalier anrikades i naturen och till följd av den nya kunskapen förbjöds DDT i en stor del av världen.

Ett exempel Hauxner tar upp är den holländske konstnären Louis Le Roy som i början av 1970-talet hävdade att man bör arbeta så lite som möjligt i trädgårdar och parker – inte gräva, inte leda bort vatten. Han menade också att arbetet med växtlighet ska svara mot naturen. Monokulturer bekämpas av naturen och därför ska människan inte odla på det viset. I den holländska staden Heerenveen anlade han, i samarbete med kommunen, en långsmal rabatt som skulle fungera som en korridor in till staden med växter som fanns i den omgivande naturen. Växterna skulle sprida sig från naturen till korridoren och vidare in till stadens trädgårdar och parker.

Under 1980-talet väcktes den slumrande stadsparkstanken till liv på nytt och många nya stadsparker anlades på olika platser, exempelvis Parc André-Citroën ritad av Alain Provost och Gilles Clément och anlagd på platsen för den gamla Citroënfabriken i Paris. Ett svenskt exempel är Sven-Ingvar Anderssons omgestaltning av Ronneby brunnspark. Parallellt med den färgglada postmodernismen växte ett starkt intresse för kultur, historia och konst fram. Båda som en reaktion mot de asketiska 60- och 70-talen.

Industrinedläggningar hade lämnat stora markarealer tomma och under 1990-talet togs arbetet med att omvandla dem till parker ordentlig fart. Det tidigaste exempel som Hauxner tar upp är begravningsplatsen Igualada, anlagd i ett nedlagt grustag utanför Barcelona 1985 efter ritningar av Enric Miralles och Carme Pinós. Spåren av stenbrotsverksamheten bevarades och växtligheten ger ett slumpartat intryck med tallar och rosmarin. Ett annat betydelsefullt exempel är Duisburg-Nord. Ett 230 hektar stort nedlagt järn- och stålverk i Ruhrområdet. Här utformade Peter Latz en landskapspark där tekniska konstruktioner som järnvägsspår och kanalsystem införlivades. Växtligheten präglas av arter vars frön följt med järnmalmen till stålverket från andra platser och på så vis

flätas natur och kultur samman. De mänskliga spåren tillåts vittra och brytas ned, exempelvis Piazza Metallica belagd med rostande metallplattor.

Senare under 1990-talet utvecklades nymodernistiska strömningar där högt gräs, grus och kullersten fick ge plats för moderna material som svart, vit eller färgad betong, asfalt, färgat glas, marmor och stål. Växterna kunde vara såväl inhemska som mer exotiska, gärna med utmärkande färg eller form.

Hauxners avsikt med boken är att beskriva landskapsarkitekturens utveckling från naturlig natur 1967 till supernatur 2007. Det har hon gjort genom att studera landskapsarkitekturen som ett sätt att lösa problem och vad det berättar om synen på staden, landskapet, människan och vad som är ett gott liv. Hon försöker även finna något slags folksjälslig påverkan på landskapsarkitekturen. Hon menar att viktiga händelser i samhället, som första och andra världskriget, Berlinmurens fall och terrorattacken 11 september, påverkar vår tilltro till mänskligt skapande respektive till naturen. Hon sträcker sig så långt som att hävda att landskapsarkitekturen kan berätta om framtida förändringar i samhället. Som tydligast syntes en stark tilltro till människans skapande under 1990-talet mellan just Berlinmurens fall och terrorattacken i New York.

”Min teori er, at det landskapsarkitektoniske sprog – nu som før – prøver at sige os noget om *kommande* forandringer af social, politisk

og klimatisk art. Landskapsarkitektur ikke bare spejler, men pejler samfundets tanker. At der sker voldsomme forandringer i samfundet, kan ikke forudsiges i sproget, men at der er forandringer på vej, er kunsten som regel den første til at vejle – ikke mindst dyrkningskunsten.”

Hauxner menar också att landskapets betydelse har förändrats under den behandlade perioden, från att ha varit en vacker inramning till det byggda till att få en viktig roll i utformningen av våra städer. Det handlar inte längre enbart om arkitektur och stadsplanering. Nu innefattas även kunskap om hållbarhet, ekologi och den levande naturen.

André Strömqvist, fil.mag., trädgårdsmästare och
kulturmiljöspecialist
andre@andrestromqvist.se

Jacob Fischer

Herregårdshaver

– eksempler på
bevaringsstrategier

Realdania, København 2011

156 sidor, rikt illustrerad

ISBN 87-994127-1-3

År 2007 tog den danska stiftelsen Realdania, som arbetar med att främja och finansiera projekt rörande bebyggelsemiljö, initiativet till ett nytt projekt. Syftet var att bevara danska herrgårdsträdgårdar, dels genom att väcka intresse för dem, dels genom att med några goda exempel visa på olika sätt att säkerställa att de får finnas kvar även i framtiden.

Man ville även skapa debatt kring metoder för bevarande av historiska trädgårdar och sökandet efter nya vägar när det gäller restaurering och skötsel av sådana anläggningar.

Huvudansvariga för projektet var en arbetsgrupp bestående av arkitekter och landskapsarkitekter med specialkunskaper inom ämnet. Efter kontakt med ägarna valdes nio anläggningar ut och ett specialanpassat projektprogram togs fram för varje anläggning. Ägarna valde därefter en landskapsarkitekt som rådgivare för genomförandet. Processen följdes också av arbetsgruppen. Landskapsarkitektens uppgift var att arbeta med en helhetsplan för anläggningen i 100-årigt perspektiv, ansvara för genomförandet av de praktiska delprojekten, samt utarbeta en plan för framtida skötsel och underhåll. Dessutom skulle trädgårdens historia och projektets innehåll förmedlas till allmänhet och specialintresserade.

Landskapsarkitekt Jacob Fischers bok *Herregårdshaver – eksempler på bevaringsstrategier* samlar kunskap och resultat från projektet. Boken är välskriven och lättillgänglig med en mängd illustrationer och fotografier. Den börjar med en projektbeskrivning, därefter presenteras de nio exempelanläggningarna, var och en med en kort historik och en redogörelse för renoveringsarbetet. I nästa del presenteras under rubriken "Lösningar", råd kring fem utvalda teman mer utförligt: plantering, ytbeläggningar, kanter, konstruktioner och vattenanläggningar. Boken avslutas med ett sammanfattande kapitel om vårdplaner.

Projektet har också presenterats på hemsidan www.fremtidensherregaard.dk och genom en TV-serie som då den gick på svenska Kunskapskanalen hette 'Historiska trädgårdar'. I sju avsnitt berättades om de utvalda anläggningarna, deras historia och hur man arbetat med restaurering, rekonstruktion och modernisering i respektive fall. I TV-serien visades flera exempel på större anläggningsarbeten, där man till exempel rev murar och byggde upp på nytt, eller grävde ut vattensystem med grävmaskin. I dessa restaureeringar användes inte sällan moderna material, som cortenstål och maskinbearbetad granit, bland annat med hänvisning till nödvändigheten av att det blev mer lättskött.

Realdanias initiativ och ambitiösa projekt är viktigt och lovbart. Herrgårdsträdgårdarna är ett fantastiskt kulturarv som det är viktigt att bevara. Frågorna om lättskötthet och användandet av moderna material i gamla anläggningar kan definitivt diskuteras, men detta är inga enkla frågor med några enkla svar. Att man inte kan komma undan vissa kompromisser och att det finns ekonomiska begränsningar är inte heller svårt att förstå. Däremot finns i Florensdeklarationen (ICOMOS 1982) fastställda riktlinjer för bevarande, restaurering och rekonstruktion av historiska trädgårdar. Mot bakgrund av dessa riktlinjer kan vi inte låta bli att reagera speciellt på en punkt, och det gäller projektets förhållningssätt till trädgårdsarkeologi och till de verkliga, fysiska lämningarna i de gamla anläggningarna.

Det är ett faktum att ordet arkeologi inte nämns en enda gång i boken, och vad vi förstår har ingen arkeolog varit inblandad i arbetsgruppen. En arkeolog med trädgårdsarkeologisk kompetens hade kunnat ge råd dels kring vilken ytterligare kunskap som eventuellt kunnat nås genom arkeologi i respektive fall, och dels om vad i anläggningarna som man faktiskt borde ha dokumenterat på fackmässigt sätt. Detta skulle ha skett innan man vid renoveringsarbetet grävde bort de äldre spåren och just denna möjlighet att inhämta ytterligare kunskap faktiskt gick förlorad för alltid.

Det är synd, för på detta sätt missar man mycket kunskap som säkert kunnat vara till stor hjälp, speciellt i de fall där man beklagar att det varit svårt att ta fram ett bra underlag för restaurering eftersom källorna var få och bristfälliga. Hade man använt hela det källmaterial som faktiskt finns, hade antagligen situationen sett betydligt bättre ut. En stor mängd projekt runt om i världen har visat att man genom att kombinera arkeologiska och historiska källor kan få ut mycket mer kunskap än man kan genom att bara använda det ena källmaterialet.

Det är hög tid att upptäcka värdet hos de materiella lämningarna, och de intressanta möjligheter som öppnar sig när man även inkluderar dessa i den trädgårdshistoriska dokumentationen. Det finns fortfarande många anläggningar kvar där de äldre lagren inte grävts bort. Men ju fler anläggningar som restaureras utan arkeologisk dokumentation desto färre blir de bevarade materiella historieböckerna. Vi skulle aldrig sitta och riva sidorna ur en bok från 1600-talet, eller kasta bort en karta från 1700-talet. Låt oss sträva efter att inte göra så med de materiella lämningarna i själva trädgårdarna heller.

Anna Andreasson, fil.mag., arkeolog och kulturvetare
ArchaeoGarden
anna@archaeogarden.se

Inger Ernstsson, antikvarie, arkeolog
Antikvarisk Rådgivning, Göteborg
inger.ernstsson@gmail.com

Helle Ravn

Gulerødder, græs eller granit.

Danske parcelhushaver
1950–2008

Meddelelser fra Øhavsmuseet – Langeland, Rudkøbing 2011
278 sider. Fotografier av författaren samt i privat ägo
ISBN 978-87-92619-02-0

Med boks titels tre ord, sammanfattar Helle Ravn de senaste 60 årens utveckling i de danska parcelhusträdgårdarna. Här fokuserar hon på en miljö oftast förbigången av trädgårdsforskningen, trots dess stora relevans för flertalet havefolk.

Den valda perioden, 1950–2008, avser tiden då danskarna i stor skala byggde och flyttade in i enfamiljshus med resultat att det idag är den dominerande boendeformen för 60% av befolkningen. Helle Ravn är etnolog med anknytning till danska kulturhistoriska museer och har tidigare publicerat undersökningar om folklig byggnadskultur, trädgårdar och folkkonst.

Bokens huvudfråga gäller vad det är som betingar parcelhavernes former och utseende. Parcel står ursprungligen för ett stycke jord och har sitt ursprung i det tidiga 1900-talets koloni- och arbetarrörelse. Efterkrigstidens bostadsbrist i städerna skulle avhjälpas med statliga bostadslån för att främja byggandet av enfamiljshus i förstäderna. Det var alltså stadsbor som i stor utsträckning blev de nya trädgårdsskaparna. Författarens ambition är även att undersöka om de sega strukturer som fortfarande råder i trädgårdar runt landsbygdens äldre bondgårdar kan spåras i efterkrigstidens nya trädgårdar.

Gulerødder (morötter) symboliserar trädgårdarna under 1950-talet då nyttighetsaspekten fortfarande härskade med odling av köksväxter. *Græs* kom att dominera det följande decenniets trädgårdar, som ett resultat av byggboomen och kvinnornas utmarsch på arbetsmarknaden. Under denna period påverkade även uppförandet av enplanshus utan källare trädgårdarna, förutsättningen för vinterförvaring av rotfrukter försvann. Istället för nyttoodling nyttjades nu trädgården främst för rekreation, lek och vila, vilket resulterade i terrassutbyggnader och trädgårdsmöbler samt ytor avsatta för barnens aktiviteter. Växthus introducerades och ligusterhäckar planterades liksom nyheten bambu. Haven utvecklades mer och mer till en integrerad del eller förlängning av hemmet. Denna utveckling fortgår och ledde med 1990-talets goda ekonomi till hårdläggning av trädgårdsytorna med hjälp av *granit*, betongplattor och asfalterade parkeringsplatser. Något som underlättar, föreställer man sig, trädgårdsarbetet som måste minimeras då charterresor upptar en del av fritiden.

Sammanfattningsvis ser Helle Ravn att parcelhushaverna utan några enhetliga förebilder har gått mot en allt större förenkling med färre arter i planteringarna, som främst är till för prydnad. Avvikande trender konstateras dock såsom haverne vilka är specia-

liserade på prydnadsblomster eller ekologisk odling av köksväxter eller haverne som uppmärksammat följer trenderna i det årligt föränderliga trädgårdsmodet som lanseras i garden centers och via pressen. I jämförelsen med landsbygdens äldre trädgårdar konstateras att parcelhushaverna är mera föränderliga och att ägarna anammar Silvanträdgårdsmodet* med krukor, lyktor och marmorbänkar. De mest genomarbetade trädgårdarna finner man på Fyn, det yppigaste odlingsområdet. Genomgående ser man en urbanisering av trädgårdarna eftersom naturen finns strax utanför bostadsområdet. Undantag utgörs av parcelhushaverna i Dragør, som har storstaden Köpenhamn som närmsta granne.

I avsnittet "Kontinuitet och brott" konstateras att havekulturens sega strukturer med regionala skillnader är borta och att en likriktning råder över hela landet. En översiktlig jämförelse görs också med motsvarande egnahemskulturer i grannländerna. Så visar t.ex. Jönköpings läns museums undersökning från 1990-talet av 250 villaträdgårdar i södra Sverige att dessa är mer varierande, vilket förklaras med större skillnader i klimat, topografi och jordmån.

Helle Ravn laborerar med begreppet "haven i hovedet" och avser därmed de normer och önskemål som varje ägare av en trädgård har. Denna bild är en fridfull plats för sol och avkoppling i familjens och vänners sällskap utan för mycket slit med växter och städning. Som sådan har parcelhushaven blivit en del av föreställningarna om det goda livet. Men den signalerar också livsstil, social tillhörighet och kulturella värderingar, såsom att husen numera företrädesvis vid försäljning annonseras som villa. I ett avsnitt om myter kring parcelhusen förs en roande diskussion kring begreppet ligusterfascism och ligusterhäckarnas roll för värdandet om privatlivet respektive för främjandet av granngemenskap.

Det empiriska underlaget för bokens slutsatser består av dokumentation av 37 trädgårdar och intervjuer med deras ägare fördelade på fem geografiska orter i Danmark (Jylland, Fyn, Als, Langeland och Sjælland). Till detta fogas också Helle Ravns erfarenheter från tidigare undersökningar samt deltagarobservationer och samtal i trädgårdsföreningar. De enskilda trädgårdarnas utveckling över decennierna har följts via ägarnas familjefoton och jämförs med de trädgårdsideal som lanserats i pressen. Samtliga nummer av tidskriften *Haven* för åren 1950–2008 har därför genomgått liksom var femte årgång av *Familje Journalen*, Danmarks största veckotidning. Slutsatsen som dras är att trädgårdsarkitekter och experter haft föga inflytande över parcelhushavernes utformning trots att utgivningen av trädgårdsböcker ökat från fem publikationer per år under 1950-talet till i genomsnitt 60 per år under 2000-talet.

Denna mycket gedigna och vackert illustrerade bok om parcellhushavernes kulturhistoria är inte bara ett viktigt komplement till den trädgårdshistoriska forskningen utan också värdefull genom att vi i varje kapitel får möta trädgårdarnas skapare och förvaltare. Deras synpunkter, berättelser och värderingar ger oss en inblick i trädgårdarnas betydelse för människor vilken man sällan får tillfälle att ta del av i den gängse facklitteraturen.

Eva Londos, fil.dr, etnolog
eva.londos@hotmail.se

* Red. kommentar: Silvan är en stormarknad för byggmaterial.

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

NR 25, 2012 ISSN 1652-2362
www.gardenhistoryforum.org • gardenhistoryforum@gmail.com